KUR'AN'IN TEVHİD HAKİKATİ VE RİSALE-İ NUR'DAKİ TEVHİD RİSALELERİ

Mustafa Said İŞERİ[1]

Öz

Bu makalede öncelikli olarak tevhid hakikati kavramsal olarak incelenecek. Ardından ezeli kelamda tevhidin dört hakikat unsurundan ilki olması üzerinde durulacak. Daha sonra başta Resul-i Ekrem (asm) olmak üzere tüm peygamberlerin en birinci davalarının tevhid esasına dayandığı gerçeğine işaret edilecek. İslam düşüncesinde tevhide dair tartışmalara ve karşılaşılan aşırılıklara değinildikten sonra dua ve ibadetlerde halis bir tevhid hakikatinin olması meselesine odaklanılacak. Ayrıca makalede Bediüzzaman'ın tevhid-i zahiri ve tevhid-i hakiki ayrımı üzerinde de durulacak. Son olarak ise Risale-i Nur Külliyatı'nda yer alan tevhid risaleleri hakkında bazı bilgilere yer verilecek ve birbirinden çok farklı muhtevalara sahip bu risalelerin tevhid açısından önemi kısaca vurgulanacak.

Anahtar Kelimeler

Ta'til, teşbih, tevhid, tevhid risaleleri, tevhid-i hakiki.

THE TAWHID TRUTH OF THE QUR'AN AND THE TAWHID EPISTLES IN THE RISALE-I NUR

Abstract

In this article, first of all, the concept of tawhid will be conceptually examined. Then, the emphasis will be on the relation of the four elements of truth to the eternal words. Later, it will be pointed out that the first cases of all the prophets, firstly Hz. Muhammed are based on the principle of tawhid. After discussing the tawhid in the thought of Islam and the excesses encountered, the focus will be on the fact that there is a tawhid truth in prayer and worship. In addition, Bediuzzaman's distinction between tevhid-i zahiri tevhid-i hakiki be emphasized. Finally, some information about the tahwid epistles in the Risale-i Nur Collection will be given, and the significance of these consequens in term of tevhid, which are very different from each other,

[1] saidiseri@gmail.com
Gönderim Tarihi: 24.09.2017, Kabul Tarihi: 27.09.2017

will be briefly emphasized.

Key words

Comparison, deny Allah's attributes, divine unity, tawhid, tawhid epistles, tevhid-i hakiki

Giriş

Tevhid öyle bir hakikattir ki tüm vücud alemlerindeki birliği ifade eder. En başta vücub denilen Allah'ın uluhiyet ve rububiyetinin tekliğini ifade eder. Sonra imkan ve kainat olarak isimlendirilen, varlığı ile yokluğu bir vacibü'l vücudun irade ve kudretine bağlı olan her şeyin tek bir yaratıcının eseri olmasının ünvanıdır. Allah'ın ezeli kelamı Kur'an da buna binaen baştan başa tevhidin esaslarını vazetmiştir. Zerreden yıldıza, ferşten Arşa, dünyadan ukbaya her şeyde hükmeden tevhid hakikatini bütün mertebeleriyle beyan eden Kur'an-ı Kerim de manevi bir tevhid okyanusudur. Bütün peygamberlerin birinci davası olan tevhid İslam'ın bütüncül dünya görüşünü teoriden pratiğe, inançtan hayata ve idealden gerçekliğe kuşatan bir hakikattir.

İslamiyet'in doğuşuyla başlayan ve diğer medeniyetlerin içinde yayılmasıyla daha da şiddetlenen teolojik tartışmaların merkezinde tevhid meselesi yer almıştır. İslam alimleri teslis inancından Seneviye'ye, Müşebbihe ve Mücessime'den Hululiye'ye kadar pek çok batıl ilah tasavvurlarıyla mücahede etmek zorunda kalmışlardır. Bu süreç bir taraftan büyük bir sorun teşkil etse de diğer taraftan tevhid inancına dair bilinçlenmeyi sağlamış ve bu manada birçok eserin telif edilmesine vesile olmuştur. İslam düşünce geleneğinde İmam-ı Azam'ın *Fıkhu'l Ekber*'inden İmam-ı Maturidî'nin *Kitabü't-Tevhid*'ine, İmam-ı Gazali'nin *Risaletü't-Tecridi fi Kelimeti't-Tevhid*'inden Muhammed Abduh'un *Risaletü't-Tevhid*'ine uzanan zengin bir literatür ortaya çıkmıştır. İnkar-ı uluhiyet cereyanlarının güç ve yaygınlık kazandığı bir asırda Bediüzzaman Said Nursi de Risale-i Nur Külliyatı adı verilen eserleri içinde birçok tevhide dair risale telif etmiştir. 1921 yılında yazdığı Katre risalesinden 1949'da Afyon hapsinde telif ettiği El-Hüccetü'zzehra risalesine kadar tevhide dair pek çok eser kaleme almıştır.

Bu makalede öncelikle tevhid hakikati kavramsal olarak incelenecektir. Ardından ezeli kelamda tevhidin dört hakikat unsurundan ilki olması üzerinde durulacaktır. Daha sonra ise başta Resul-i Ekrem (asm) olmak üzere tüm peygamberlerin en birinci davalarının tevhid esasına istinat ettiği gerçeğine işaret edilecektir. İslam düşüncesinde tevhide dair tartışmalar ve karşılaşılan aşırılıklara değinildikten sonra dua ve ibadetlerde halis bir tevhid hakikatinin olması meselesine odaklanılacaktır. Makalede Bediüzzaman'ın tevhid-i zahiri ve tevhid-i hakiki ayrımı üzerinde durulduktan sonra

ise Risale-i Nur Külliyatı'nda yer alan tevhid risaleleri hakkında bir kısım bilgilere yer verilecek ve birbirinden çok farklı muhtevalara sahip olan her bir risalenin tevhid açısından önemi kısaca vurgulanacaktır.

Tevhid Kavramı

Sözlükte "tek ve bir olmak" anlamındaki vahd (vahdet, vühud) kökünden türeyen tevhid "bir şeyin bir ve tek olduğunu kabul etmek" demektir. Terim olarak ise Allah'ın zat, sıfat, fiil ve mabud oluşunda bir ve tek olduğunu zihin ve kalp yoluyla kabul etme anlamına gelmektedir.[2] Tevhid Allah'tan başka hiçbir ilah ve mabud bulunmadığını, O'nun haricindeki tüm varlıkların ise ancak birer abd olduklarını ifade etmektedir. Ezeli, zaman ve mekandan münezzeh, müteal, vacibü'l vücud, eşi benzeri olmayan, vahid, ehad, samed, ferd, tek ve yekta yalnız O'dur.

İnsan kesret ve vahdet ortasında bir berzah/köprü gibidir. Tevhid ise kesretten vahdete yollar açma ve vahdetin kesretteki birlik tecellilerini fark etme çabasıdır. Izutsu'nun ifadesiyle, "Kişilerin fena makamına ulaşmak için sarf ettikleri (…) gayretlere teknik anlamda tevhid adı verilir ve literal olarak 'pek çok şeyi bir tek şey haline getirmek' veya 'birlemek, birleştirmek' anlamını –yani zihnin derin bir meditasyon içerisinde mutlak bir konsantrasyonunu– ifade eder."[3]

Izutsu kesret ve vahdetin hakikatin iki asli yüzü olduğunu söyler. Ne fenomensel varlıklardaki kesretin vahdete ne de vahdetin kesrete engel oluşturmadığını düşünür. Hatta hakikatin saf yapısını "birlik"te tamamladıklarını dile getirir. Izutsu'ya göre, "Vahdet, gerçekliğin mutlak oluş (ıtlak) veya toplayıcı-birleştirici oluş (icmal) yönünü temsil ederken kesret de belirli-kayıtlı oluş (takyid) veya çeşitli-çok oluş (tafsil) yönünü temsil etmektedir."[4]

Tevhid sayısal birliği ifade etmekten çok daha geniş anlamlar ihtiva etmektedir.[5] Allah'ın birliğini ve her şey üzerindeki çeşit çeşit birlik mühürlerini ifade eden tevhid hakikati Kur'ani ve İslami olan her şeyin de asli ilkesidir. "Metafizik, tarihi, siyasi, ilmi, estetik ve mistik bir ilke olarak tevhid insan hayatının her alanına nüfuz etmiştir."[6]

---

[2] Mevlüt Özler, "Tevhid," *TDVİA*, cilt 41, 2012, 18.

[3] Toshihiko Izutsu, *İslam Mistik Düşüncesi Üzerine Makaleler*, çev., Ramazan Ertürk, (İstanbul: Ağaç Kitabevi Yayınları, 2010), 25.

[4] a.g.e. 41.

[5] Hatice Şenocak, "Fahreddin Razi'nin Tefsir-i Kebir'inde Allah'ın Birliği (Tevhid)," (İzmir: Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslami Bilimler Anabilim Dalı, 2007), VI.

[6] Mevlüt Uyanık, *İslam'a Giriş (Tevhid, Kainatın Dili)*, (Ankara: Diyanet Yayınları, 2006), 142.

Tevhid İslam'ın bütüncül dünya görüşü içinde teoriden pratiğe, inançtan hayata, idealden gerçekliğe bir idrak köprüsüdür. Bu varlık anlayışının temelini kelime-i tevhid ve onunla tam bir bütünlük arz eden tenzih hakikatleri oluşturur.[7] İslamiyet varlık bilim merkezli bir sistem kurmuştur. Bu sistemin en tepesinde de Allah kavramı bulunur. Diğer her şey ise Allah ile olan ilişkisine göre konumlanır.[8]

İtikad dünyasının merkezini oluşturan, buradan genişleyerek tüm değerleri ve düşünsel dünyayı şekillendiren kurucu etken ilaha/yaratıcıya dair fikirlerdir. İtikadın dereceleri ve dindarlık biçimleri de bu temele dayanır. Otoriter, özgürlükçü, çatışmacı ya da barışçıl dindarlık modellerinden her birinin temelinde farklı bir ilah tasavvuru yer alır.[9] Güçlü bir itikadı netice vermesi gereken ilah tasavvuru[10] vahiyden öğrenilen bir hakikat olduğu kadar aynı zamanda insanın inkişaf ettirebildiği, istidat ve kabiliyetleri nispetinde de kurguladığı bir şeydir. İnsan kendi istek, özlem, sorun, amaç ve korkularını vs. farkında olmaksızın ilah tasavvuruna yansıtabilir.[11] Eğer bu tasavvurunun şekillendirdiği Allah-insan (mabud-abd, ilah-meluh) ilişkisi doğru ve hakikatine uygun biçimde kurulmazsa istikametli bir dini hayatın yaşanması da mümkün değildir.[12] Kur'an'ın ana hedefi –insanı sathi olarak bilgilendirmek değil– itikadi ve ahlaki dönüşümü sağlamaktır. Bu dönüşümün merkezinde ve temelinde ise tevhid hakikati yer almaktadır. Merkez ve temeldeki en kritik bir mesele ise geniş dairelerdeki en büyük meselelerden daha büyük ve ehemmiyetlidir.

Kur'an ve Tevhid

Kur'an baştan başa tevhidin esaslarını vazetmiştir. Kur'an'ın her tarafına nüfuz eden dört manevi unsur vardır: tevhid, haşir, nübüvvet, adalet. Başta tevhid olmak üzere bu hakikatler ezeli kelamın her tarafını; surelerini, ayetlerini, kelamlarını hatta kelimelerini de kuşatmaktadır.[13] Kur'an-ı Kerim tevhidin bütün mertebelerini –her türlü incelik ve gereklilikleri ile– hem beyan etmekte hem de ölçü ve dengesini hassasiyetle korumaktadır. Bu durum Kur'an'ın sıdk, hakkaniyet ve mucizeliğinin en belir-

[7] Ahmet Davutoğlu, "İslam Düşünce Geleneğinin Temelleri, Oluşum Süreci ve Yeniden Yorumlanması," *Divan*, yıl 1, sayı 1, (1996), 5.

[8] Mehmet Evkuran, "İslam Düşünce Geleneğinde Tanrı Tasavvuru –Tevhid, Tenzih ve Teşbih Kavramları Ekseninde Bir Analiz–," *İslami İlimler Dergisi*, yıl 2, sayı 1, (Bahar 2007), 48.

[9] a.g.e. 50.

[10] Bediüzzaman'ın Lemeat isimli eserinde belirttiği gibi düşüncenin kemale ermesi için yedi basamak vardır: tahayyül, tasavvur, taakkul, tasdik, iz'an, iltizam ve itikad. bkz. Bediüzzaman Said Nursi, *Sözler*, (İstanbul: Yeni Asya Neşriyat, 1996), 646.

[11] Evkuran, "İslam Düşünce Geleneğinde Tanrı Tasavvuru," 51.

[12] a.g.e. 51.

[13] bkz. Bediüzzaman Said Nursi, *İşaratü'l İ'caz*, (Yeni Asya Neşriyat, İstanbul: 1998), 18.

gin işaretlerinden biridir.[14]

Kur'an'ın Mekki ve Medeni surelerinin mevzu ve üslupları arasındaki farka dikkat çeken Bediüzzaman bunun en önemli sebeplerinden birinin birincil "muhatap" ve "muarız"ların farklılığından kaynaklandığını vurgulamıştır. Medeni surelerde –öncelikli muhatap Yahudi ve Hristiyanlar olduğu için– şeriat ve ahkamın sade bir üslup ile tafsil ve izahı yapılırken Mekki surelerde ise –öncelikli muhatap müşrik ve ümmiler olduğu için– başta tevhid olmak üzere bütün iman hakikatleri ulvi bir üslupla mücmel ve veciz bir şekilde zikredilmiştir. Mekki surelerdeki bu özel vurguyu Bediüzzaman Said Nursi şöyle izah etmiştir:

"Mekke'de birinci safta muhatap ve muarızları Kureyş müşrikleri ve ümmileri olduğundan belagatçe kuvvetli bir üslub-u âlî ve îcazlı, mukni, kanaat verici bir icmal ve tespit için tekrar lazım geldiğinden ekseriyetle Mekki sureleri erkan-ı imaniyeyi ve tevhidin mertebelerini gayet kuvvetli ve yüksek ve i'cazlı bir îcaz ile ifade ve tekrar edip ifade ederek mebde ve meadı, Allah'ı ve ahireti, değil yalnız bir sahifede, bir ayette, bir cümlede, bir kelimede belki bazen bir harfte ve takdim, tehir, tarif, tenkir ve hazf, zikir gibi heyetlerde öyle kuvvetli ispat eder ki ilm-i belagatin dâhî imamları hayretle karşılamışlar."[15]

Kainatın tamamında –zerreden yıldıza, ferşten arşa, dünyadan ukbaya– hükmeden tevhid hakikatini bütün mertebeleriyle beyan eden "Kur'an-ı Azimüşşan (…) bir bahr-i tevhiddir."[16] Kur'an'ın tamamı gibi hülasatü'l hülasası olan (Kur'an'ın hülasası Fatiha, Fatiha'nın hülasası da besmele) besmele de başta tevhid olmak üzere bu dört manevi unsuru içermektedir:

"قُلْ kelimesi Kur'an'ın çok yerlerinde mezkur veya mukadderdir. Bu mezkur ve mukadder olan قُلْ kelimelerine esas olmak üzere بِسْمِ اللهِ tan evvel قُلْ kelimesi mukadderdir. Yani 'Ya Muhammed! Bu cümleyi insanlara söyle ve talim et.' Demek besmelede ilahi ve zımni bir emir var. Binaenaleyh şu mukadder olan قُلْ emri risalet ve nübüvvete işarettir. Çünkü resul olmasaydı tebliğ ve talime memur olmazdı. Kezalik hasrı ifade eden car ve mecrurun takdimi tevhide imadır. Ve keza اَلرَّحْمٰنِ nizam ve adalete, اَلرَّحِيمِ de haşre delalet eder."[17]

Besmele tevhid miftahıdır. Canlı-cansız her varlık yapılmasından aciz olduğu işlerin kendisinden beklenmedik ve mucizevi bir şekilde sudurunun hal diliyle manen

14 bkz. Nursi, *Sözler*, 404.

15 a.g.e. 419.

16 a.g.e. 637.

17 Nursi, *İşaratü'l İ'caz*, 18.

bismillah dediği gibi insanoğlu da bilinçli bir şekilde besmele çekerek yaptığı her işinde tevhid hakikatini hayatına yansıtmış olur ve her fiilini bu sır ile nurlandırır, anlamlandırır. Besmele şuuruyla hareket eden ve iş yapan biri manen şöyle demektedir: Allah'ım, ancak Senin iznin, rızan, namın, yardımın ve nezaretin ile işime başlama niyeti ve arzusundayım. Bismillah'ı kainattaki mevcut her hayrın başı kıldığın gibi benim bu işimin de hayır ve bereket vesilesi kıl. Hayır rızan, iraden ve yaratmaya değer bulmandadır. Ben acizim, bir zerreyi bile ne yaratmaya ne de yerinden oynatmaya kudretim yoktur. Yapan, yaratan, terbiye eden, kemale eriştiren yalnız Sensin. Ben ise yalnız "istemek" ve "kesb etmek" duasıyla huzurundayım. Biliyorum ve farkındayım ki vermek istemeseydin nice istemeleri bana vermezdin. Besmelemi şefaatçi kılarak Senin teveccüh ve rızanı kazanmak için yalnız Senden istiyorum. Beni her türlü şirk ve küfür karanlıklarından muhafaza eyle, ey Rahmanü'r-Rahim olan Allah'ım…

Kur'an'ın en kısa surelerinden biri olan İhlas suresi de tamamen tevhidden bahseder. "Tevhid delillerinin hülasa edildiği İhlas suresine 'tevhid' suresi dendiği gibi 'el-esas' da denilmiştir."[18] İhlas suresinin dört ayetinin altı cümlesinde altı tevhid mertebesi beyan edilir. "قُلْ هُوَ اللهُ أَحَدٌ 'de altı cümle var: üçü müsbet, üçü menfi. Altı mertebe-i tevhidi ispat etmekle beraber şirkin altı envaını reddeder."[19]

İhlas/tevhid suresinin ilk iki ayetinde üç Esma zikredilmiştir. Bu isimlerin her biri "müspet" tevhid mertebelerine işarettir. "Hüve" tabiri "tevhid-i şuhud," "Allah-u Ehad" esması "tevhid-i uluhiyet" ve "Samed" ismi de "tevhid-i kayyumiyet ve tevhid-i rububiyet" mertebeleridir. Tevhid-i şuhud manevi bir okyanusa dalmak gibi her şeydeki Allah'ın birlik mühürlerine şahidliktir. Bütün varlıkların ibadet eder gibi vazifelerindeki birlik ve bütünlüklerinin yanı sıra tüm kamil insanlar, cinler ve meleklerin marifet, muhabbet ve ibadetleri de tevhid-i uluhiyeti gösterir. Kainattaki yeniden yeniye muhteşem ve mükemmel bir şekilde vücuda gelme ve beka kazanma hakikatleri ise tevhid-i kayyumiyetin tecellisidir. Her şeyin intizamlı, düzenli, ölçülü, sistemli yaratılışı da tevhid-i rububiyetin yansımalarıdır.

Tevhid suresinin son iki ayetinde ise "menfi" tevhid mertebeleri zikredilmiştir. "Lem yelid/veledi yoktur" ile "tevhid-i celal," "lem yuled/validi yoktur" ile "tevhid-i sermedi" ve "lem yekullehu küfüven ehad/küfvü, eşi, benzeri yoktur" ile "tevhid-i cami" ders verilir. Ne Hz. İsa (as) ve Hz. Üzeyir'in (as) Allah'ın oğulları ne meleklerin Allah'ın kızları ve ne de ukul-u aşere (sudur nazariyesi) gibi şeriklerin olamayacakları tevhid-i celal ile reddedilmiştir. Tevhid-i sermedi Allah'tan başka hiçbir şeyin –ne ta-

[18] Züleyha Güney, "Eş'ariyye ve Mu'tezile'nin Tevhid Anlayışının Mukayesesi," (İstanbul: Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İlahiyat Anabilim Dalı İslam Mezhepleri Tarihi Bilim Dalı, 2010), 3.

[19] Nursi, *Sözler*, 335.

biat ne sebepler ne madde ne de zamanın– ezeli ve sermedi olmadığını ders veren bir tevhid mertebesidir. Tevhid-i cami ise Allah'ın zatı, şuunatı, sıfatı, esması ve ef'aliyle eşi benzeri olmadığı hakikatini tefekkür ettiren bir tevhid mertebesidir.

İhlas suresinin ilk iki ayetinde müsbet manada Allah'ın zat, şuunat, sıfat ve fiillerindeki mutlak birliği vurgulanırken diğer iki ayetinde ise menfi yönden tevhidi zedeleyecek her türlü şirk ve küfür anlayışı reddedilmektedir. "Tevhid prensibinin nefy (negatif) yönü varlık hiyerarşisinde herhangi bir eşitlik ya da şirk unsuru ihtimalini kesin bir şekilde reddederken, isbat (pozitif) yönü bütün yaratılmışları varlık hiyerarşisindeki Mutlak Bir'e itaate ve teslimiyete davet etmektedir."[20] Fahreddin-i Razi'nin de sıklıkla vurguladığı üzere Kur'an'da Allah'a ortak koşan gruplar temelde dört kısımdır: puta tapanlar, yıldızlara tapanlar, Mecusiler, Allah'ın oğulları ve kızları olduğunu iddia edenler.[21] İhlas suresinde tüm bu şirk türleri beliğane ve veciz bir tarzda reddedilir ve varlıklara ait her türlü kusur ve eksik sıfatlardan Allah tenzih edilir.

"Kur'an, insanlara Allah'ı anlatırken müşahhastan mücerrede doğru bir yol takip etmiştir. İçine indiği toplum müşahhas, elle tutulur putlara/tanrılara taptığı için anlayabilecekleri şekilde onlara hitap etmiş ve tedricen mücerret Allah kavramına yükselmiştir."[22] Tevhid hakikatinde isbat-tenzih dengesi kritik bir öneme sahiptir. Buna binaen marifetullah yolculuğunun tevhid ekseninde (sıratında) ilerlemesi için Allah'ın subuti ve selbi sıfatlarına yaklaşımdaki ölçü ve dengenin korunması büyük önem arz etmektedir. Bu hassas ölçü bozulduğunda uluhiyet-rububiyet dengesini muhafaza eden tevhidi bakış istikameti de kaybedilmektedir. Başta İhlas suresi olmak üzere Kur'an'ın bütününde bu ölçü ve denge korunmak suretiyle hakikatin ifadesine hassasiyetle riayet edildiği dikkat çekicidir.

"Kur'an'da Allah için birtakım cismani sıfatların nisbetlerinden hemen sonra çoğunlukla selbi bir sıfat zikredilmiştir. Zira Allah'ın selbi sıfatlarla tavsifi O'nun ne olmadığının ortaya konuluşu demektir. Allah'ın olmadığının söylenerek anlatılması ise uluhiyetin mücerred olarak anlaşılmasına doğru atılmış ileri bir adımdır. O halde tekrar önemle belirtmeliyiz ki selbi sıfatlar Allah'ı tavsif eden cismani ve insani sıfatlarda herhangi bir benzetmeye, Allah'ı cisim gibi maddi bir varlık tasavvur etmeye mani olmakta, böylece Allah ile diğer varlıklar arasında herhangi bir benzerlik kurma ihtimali ortadan kaldırılmaktadır. Aslında bütün bu tavsiflerin bir tek hedefi vardır. O

---

[20] Davutoğlu, "İslam Düşünce Geleneğinin Temelleri, Oluşum Süreci ve Yeniden Yorumlanması," 5.

[21] Şenocak, "Fahreddin Razi'nin Tefsir-i Kebir'inde Allah'ın Birliği (Tevhid)" içinde: Razi, XIV, 232.

[22] Evkuran, "İslam Düşünce Geleneğinde Tanrı Tasavvuru," 57.

da zihinleri metafizik ve mücerred bir Allah anlayışına ulaştırmaktır."[23]

Allah hakkında tevhid sırrını bozmadan istikametli yaklaşım ancak "aşkınlık" (tenzih) ve "içkinlik" (mecaz) dengesini koruyarak sağlanabilir. Aşkınlık Allah'ın her şeyden yüce ve müstağni oluşuna, içkinlik ise her şeyi yaratıp terbiye etmesindeki varlık ile yakın ilişkisine işaret eder. Bu iki vecihten birine odaklanmak ya da diğerini inkar etmek Allah'ı eksik tanımayı netice verir.[24] Özellikle içkinliğe odaklanarak Allah'ı yaratılmışlara benzetmek O'nu hakkıyla tanımayı engeller hatta inkarına yol açar. Bediüzzaman'ın bu noktada önerisi "malum" ve "maruf" bakışı yerine "mevcud-i meçhul" yaklaşımının benimsenmesidir. Zira insanın anlayışı, aklı sınırlı olduğundan mutlak bir hakikati kuşatması mümkün değildir. Teşbih/tecsim ile tenzih/ta'til aşırılıklarına sürüklenmeden tevhid dengesini muhafaza etmek için Bediüzzaman şöyle bir usul önerisinde bulunmuştur:

"Cenab-ı Hakk'a malum ve maruf ünvanıyla bakacak olursan meçhul ve menkur olur. Çünkü bu malumiyet örfî bir ülfet, taklidî bir sema'dır. Hakikati i'lam edecek bir ifade de değildir. Maahaza o ünvan ile fehme gelen mana sıfat-ı mutlakayı beraberce alıp zihne ilka edemez. Ancak Zat-ı Akdes'i mülahaza için bir nevi ünvandır. Amma Cenab-ı Hakk'a mevcud-i meçhul ünvanıyla bakılırsa marufiyet şuaları bir derece tebarüz eder. Ve kainatta tecelli eden sıfat-ı mutlaka-i muhita ile bu mevsufun o ünvandan tulû etmesi ağır gelmez."[25]

Peygamber Efendimiz'in (asm) "Kur'an ayetlerinin efendisi" diye tanımladığı Ayetü'l Kürsi tek bir ayet olduğu halde tevhidin on külli mertebesini taşımaktadır. Kur'an'ın kırk yönden mucizelik yönlerinin anlatıldığı Yirmi Beşinci Söz'de, "Ayetü'l Kürsi'de on cümle ile on tabaka-i tevhidi ayrı ayrı renklerde ispat"[26] edildiğine dikkat çekilmiştir. Ayetü'l Kürsi'de (1) Allah'tan başka ilah olmadığı, (2) Hayy ve Kayyum olduğu, (3) dalgınlık ve uyku gibi beşeri sıfatlardan münezzeh olduğu, (4) gökte ve yerde her şeyin O'na ait olduğu, (5) O'nun izni olmadan kimsenin şefaat edemediği, (6) kullarının yaptığı ve yapacağı her şeyi bildiği, (7) O'nun dilediğinin ötesinde hiçbir şeyin bilinemeyeceği, (8) hükümranlığının gökleri ve yeri kapladığı, (9) her şeyi muhafaza ettiği ve (10) Aliyy ve Azim olduğu gibi tevhid inancının esasları etkileyici bir üslup ile ifade edilmiştir.

Kur'an-ı Kerim'de tevhid hakikati anlatılırken anahtar kavramlar olarak "'ehad" ve

---

[23] Güney, "Eş'ariyye ve Mu'tezile'nin Tevhid Anlayışının Mukayesesi," 20, içinde: Metin Yurdagür, "Haberi Sıfatları Anlamada Metod," *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı 1, (1983), 249-250.

[24] Abdullah Kartal, *İlahi İsimler Teorisi*, (İstanbul: Hayykitap, 2009), 140.

[25] Bediüzzaman Said Nursi, *Mesnevi-i Nuriye*, (İstanbul: Yeni Asya Neşriyat, 1998), 111.

[26] Nursi, *Sözler*, 386.

"vahid" kelimelerinin kullanıldığı görülür. "Ehad" Kur'an'da toplam yetmiş dört ayette (elli üç yerde müfred [tekil] ve yirmi bir yerde mürekkep [bileşik]) geçmektedir. Ancak dikkate şayandır ki sadece İhlas suresinde Ehad Allah'ı nitelemektedir. "Vahid" kavramı ise otuz yerde geçmektedir ve bu ayetlerin yirmi ikisinde de Allah'ı nitelendirmektedir.[27]

Bediüzzaman Kur'an'ın tevhid dersinde vahidiyet-ehadiyet dengesinin korunduğuna dikkat çeker. Kesretin geniş sayfalarında vahidiyet tecellilerinde aklın boğulmaması için her bir şeyde ehadiyet mühürlerinin vurgulandığını belirtir: "Kur'an-ı Mu'cizü'l Beyan hadsiz kesret-i mahlukatta tezahür eden vahidiyet içinde ukûlü boğmamak için daima o vahidiyet içinde ehadiyet cilvesini gösteriyor."[28] Meselenin daha iyi ve kolay anlaşılması için ise güneş temsilini vererek onun bütün vasıflarıyla güneş sisteminin tamamını kuşatmasını vahidiyete, her parlak ve şeffaf şeyin derinlerine kadar işlemesini de ehadiyete misal gösterir. Ayrıca Bediüzzaman'a göre "celal ve haşmet" vahidiyetin, "cemal ve rahmet" ise ehadiyetin tecellisidir.[29]

"Vahidiyet, ehadiyette olduğu gibi saf ve basit varoluşsal birlik değil farklı şeylerin oluşturduğu sonsuzluğun kuşatıcı birliğidir. Bu anlamda vahidiyet iç açılımları olan bir birliktir... Ehadiyet kendi içinde mütalaa edildiğinde saf ve mutlak birliktir, orada kesretin bir tek gölgesi bile yoktur."[30]

Kur'an hakîmdir ve akla hitap eder. Buna binaen Kur'an ana meseleleri olan tevhid, nübüvvet ve haşir hakikatlerini akli deliller ile ispat etmiştir. Zira özellikle tevhid ve nübüvvet hakikatlerinin ispatında nakli deliller ile yetinilseydi kısır döngü söz konusu olurdu. Bediüzzaman bu duruma şöyle işaret etmiştir:

"Kur'an ve hadisten ibaret olan naklî delillerin sıhhati nübüvvetin sıhhat ve sıdkına bağlıdır. Eğer nübüvvet de delil-i naklî ile ispat edilirse muhal lazım gelir. Bunun için Kur'an-ı Kerim tevhid ile nübüvveti delail-i akliye ile ispat etmiştir. Amma haşir meselesinin hem akli hem nakli delillerle ispatı sahihtir."[31]

Bediüzzaman *Muhakemat* isimli eserinin "Unsur-u Akide" başlıklı bölümünde tevhidi anlatırken Kur'an'ın delillerini "inayet" ve "ihtira" olarak ikiye ayırmıştır. İnayet delili Allah'ın kast ve hikmetini gösteren, tesadüf şüphelerini tamamen ortadan kaldıran yaratılıştaki faydalara ve hikmetlere riayet edilmesidir. İhtira delili ise her varlığın

---

27 Şenocak, "Fahreddin Razi'nin Tefsir-i Kebir'inde Allah'ın Birliği (Tevhid)," 1, içinde: Abdülbaki M. F., *el-Mu'cemü'l-Müfehresli Elfazi'l-Kur'an'il-Kerim*, (İstanbul: 1982), 15-16.

28 Nursi, *Sözler*, 15.

29 Bediüzzaman Said Nursi, *Mektubat*, (İstanbul: Yeni Asya Neşriyat, 2001), 229.

30 Izutsu, İslam *Mistik Düşüncesi* Üzerine *Makaleler*, 106.

31 Nursi, *İşaratü'l İ'caz*, 195.

diğer varlıklarla da ilişkileri açısından sonsuz "imkan" içinde, yaratılış maksadına uygun bir fıtrat ve istidat ile vücuda getirilmek suretiyle "hudus"udur.[32]

Taakkul, tefekkür, nazar, tedebbür, tefakkuh, tezekkür gibi akletmenin birçok haliyle düşünme ve bilmeye teşvik eden Kur'an'da[33] tevhidin en dikkat çekici bir şekilde ispat edildiği bölümlerden biri de Tur suresinin 29. ayetinden 43. ayetine kadar on beş tabakada küfrün ana yollarının sıralanmış olmasıdır. Küfür yollarının ne derece akıldan uzak olduğu Kur'an'da " اَمْ اَمْ lafzı" ile sorgulatılarak (istifham-ı inkarî-i taaccübi) şüphe kaynağı olabilecek her türlü şeytani delik kapatılmış ve dalalet perdesi de yırtılmıştır. Bu ayetleri Yirmi Beşinci Söz isimli eserinde tefsir eden Bediüzzaman yirmi bir küfri cereyana işaret edildiğini tesbit etmiştir: "muhakemesiz âmi kafirler," "akıllarına güvenen akılsız feylesoflar," "tâği zalimler," "yalancı, vicdansız münafıklar," "felasife-i abesiyyun," "firavunlaşmış maddiyyunlar," "fikirsiz, sersem muattıla," "hükema-yı dalle," "Berahime," "Mu'tezile," "kehanetfüruşlar," "ispirtizmacılar," "müşrik felasife," "Sabiiyyun," "mülhid ve dâllînler," "tâği, bâğî dünyaperestler," "Budeîler," "münafıklar, dessas zındıklar," "Mecusiler," "esbabperestler," "sanemperestler." Bu sayılan küfür ve şirk yollarının deşifre edildiği ayet silsilesinde takip edilen usule ise Bediüzzaman şöyle dikkat çekmiştir:

"Her bir fıkrada bir taifenin hülasa-i fikr-i küfrilerini ya bir kısa tabirle iptal eder ya butlanı zahir olduğundan sükutla butlanını bedahete havale eder veya başka ayetlerde tafsilen reddedildiği için burada mücmelen işaret eder."[34]

Resul-i Ekrem (asm) ve Tevhid

Tevhid, Resul-i Ekrem'siz (asm) mümkün değildir. Buna binaen kelime-i tevhidin (La ilahe illallah, Muhammedur Resullah) ikinci kanadını Resul-i Ekrem'in (asm) risaletini tasdik oluşturur. Çünkü "Peygamberi işiten ve davasını bilen adamlar onu tasdik etmezse Cenab-ı Hakkı tanımaz. Onun hakkında yalnız 'La ilahe illallah' kelamı sebeb-i necat olan tevhidi ifade edemez."[35]

Resul-i Ekrem'in (asm) davası yalnız Kur'an'dır. Buna binaen Kur'an'ın en birinci hakikati olan tevhid aynı zamanda Resul-i Ekrem'in (asm) de davasının direği mahiyetindedir. O (asm) "Alemlerin Rabbi kesret tabakatında vahdaniyetini ilan etmek istemesine mukabil tevhidin en azami bir derecede, bütün meratib-i tevhidi ilan

[32] Bediüzzaman Said Nursi, *Muhakemat*, (İstanbul: Yeni Asya Neşriyat, 1998), 124-131.

[33] Nursi, *Muhakemat*, 43; Naim Şahin, "Kur'an-ı Kerim'de Akıl ve Aklın Değeri Meselesi," *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı 8, 1999, 221, 233.

[34] Nursi, *Sözler*, 349.

[35] Nursi, *Mektubat*, 322.

eden[dir.]"[36] Ayrıca "kesrete ve dünyaya müptela" olan insanoğlunun yüzünü "kesretten vahdete" ve "faniden bakiye" çevirme vazifesini Kur'an vasıtasıyla en güzel ve mükemmel bir tarzda gerçekleştiren de yine O'dur (asm).[37] Resul-i Ekrem (asm) yirmi üç yıllık risaletinde yalnız dini ve itikadi anlamda insanları tevhide davet ederek hidayetlerine vesile olmakla kalmamış aynı zamanda içtimai ve siyasi tevhidi (birliği) de başarmıştır.[38]

Resul-i Ekrem'in (asm) tevhid davasına bütün peygamberlerin nübüvvetleri de kuvvet vermektedir zira tevhid hakikati bütün peygamberlerin davalarının birinci esasıdır. Peygamberler tevhid hakikatini hem göze (mucize) hem de kulağa (delil) göstererek ispat etmişlerdir. Kur'an'da Hz. İbrahim (as) ve Hz. Musa'nın (as) tevhide dair delil getirirken önce yaratılış sonra da hidayeti istidlal etmeleri dikkat çekmektedir. Hz. İbrahim (as), "Beni halk ve hidayet eden Allah'tır" (Şuara 16/78) derken Hz. Musa (as) da benzer şekilde, "Rabbimiz her şeye hilkatini veren, sonra hidayet edendir" (Taha 20/50) ifadesini kullanmıştır. Aynı hakikat Peygamber Efendimiz'e (asm), "Rabbinin o yüce adını tesbih et ki O halk edip düzenine koyandır. Takdir ve hidayet edendir" (A'la 87/1-3) denilmek suretiyle emir ve beyan edilmiştir. Fahreddin Razi yaratıcının varlığına bedenin ve ruhun durumlarıyla istidlal etmenin çok kıymetli bir yol olduğunu belirterek bedenin durumunun halk etme, ruhun durumunun ise hidayet olduğunu vurgulamıştır.[39] Halk etme yokluktan kurtarılarak varlık sahasında baki olmanın, hidayet verme ise varoluşun hikmet ve hakikatine ermekle kemal kazanarak yaratıcıya yöneliş ve muhatabiyetin ifadesidir. Bu iki nimeti verebilen ise ancak beden ve ruhun, şehadet ve gaybın, dünya ve ahiretin yegane sahibi olabilir, başkası olamaz.

Herhangi bir ilmin bir uzmanı konuştuğunda herkes –hatta başka bir ilimde uzman bile olsa– onun sözlerine aksine bir delil olmadıkça kulak verir ve itimat eder. Tevhid ilminin uzmanları da en başta peygamberlerdir. Bütün peygamberlerin müttefik oldukları en birinci davaları tevhid hakikatidir. Onların gördükleri tevhidin azametli mertebesi kainat tefekkürüne dayanan, esma-i İlahiyenin hakikatini bildiren, uluhiyet ve rububiyet dengesini koruyan çok yüksek bir mertebedir. Bediüzzaman'ın vurguladığı gibi, "Bu hadsiz meşahir-i insaniye yüz binler mu'cizelerle ve hadsiz hüccetlerle doğruluklarını ve hakkaniyetlerini gösterip tevhid ve vücub-i vücud ve vahdet-i Halık gibi müsbet meselelerde ittifakları ve icmaları öyle bir hüccettir ki hiçbir şüpheyi bırakmaz."[40]

---

36 Nursi, *Sözler*, 530.

37 bkz. Nursi, *Sözler*, 530.

38 bkz. Evkuran, "İslam Düşünce Geleneğinde Tanrı Tasavvuru," 60.

39 Şenocak, "Fahreddin Razi'nin Tefsir-i Kebir'inde Allah'ın Birliği (Tevhid)," 51-52, içinde: Razi, XXI, s. 77, XV, s. 100-101.

40 Bediüzzaman Said Nursi, *Şualar*, (İstanbul: Yeni Asya Neşriyat, 1997), 533.

İman ve Tevhid

Bediüzzaman iman yolunu hava ve ışıkta, küfür yolunu ise buz üstünde yürümeğe benzetmek suretiyle birincisinin kolay ve selametli oluşuna, ikincisinin ise sıkıntı ve tehlikelerine dikkat çekmiştir. Yine Bediüzzaman'a göre bir insanın kendi etrafında dönerek güneşten istifade etmesi tevhidin kolaylığına dair diğer bir misaldir. Küfrün zorluğunu ise aynı insanın aydınlanmak için güneşi kendi etrafında döndürmek istemesi temsil etmektedir.[41] Bediüzzaman, "Esbab-ı maddiye yalnız terkip eder, toplar. Kendilerinde bulunmayanı hiçten, yoktan yapamadıkları bütün ehl-i akıl yanında musaddaktır. Öyleyse küçük bir zihayatın cismini aktar-ı alemden toplamaya mecbur olurlar. İşte vahdette ve tevhidde ne kadar kolaylık ve şirkte ve dalalette ne kadar müşkilat var olduğunu anla"[42] diyerek mikroskobik bir canlının dahi sebeplere havale edilmesinin ne derece akıldan uzak bir şeyi kabul etmek hükmünde olduğunu belirtmiştir. Yaratılıştaki "kolaylık" hakikatini tevhidin en bariz bir delili olarak sunan Bediüzzaman bunu eserlerinde sıklıkla vurgulamıştır:

"Her nevide bilmüşahede görünen suhulet-i fevkalade elbette vahdetten, tevhidden gelen bir yüsr ve suhulet eseridir."[43] "Bu istikametli ve hikmetli ve her şeyden en kısa ve kolay yolda sevk edilen bu kainatta elbette şirk ve küfrün hakikatleri olamaz. Ve iman ve tevhidin hakikatleri bu kainata güneş gibi lazım ve vaciptir."[44]

İman tevhidi gerektirir. İmanın güzelliği ve olgunluğu da tevhid ile açığa çıkar. Aydınlığın göz kamaştırıcı güzelliğinin kaynağını arayan biri gözünü şeffaf şeylerden kaldırıp gökteki güneşe çevirmelidir. Tevhid de maneviyat aleminin hakikat güneşi gibidir. Ancak tevhid bakışı hükmettikçe imani güzellikler görülebilir. Lahici'nin *Gülşen-i Raz* Şerhi'nde Mutlak Gerçekliği anlamaya çalışan aklı güneşe bakmaya çalışan göze benzetmesi bu açıdan manidardır.[45]

"Tevhid ve vahdette cemal-i İlahî ve kemal-i Rabbanî tezahür eder. Eğer vahdet olmazsa o hazine-i ezeliye gizli kalır. Evet hadsiz cemal ve kemalat-ı İlahiye ve nihayetsiz mehasin ve hüsn-i Rabbanî ve hesapsız ihsanat ve baha-i Rahmanî ve gayetsiz kemal-i cemal-i Samedanî ancak vahdet ayinesinde ve vahdet vasıtasıyla, şecere-i hilkatin nihayatındaki cüz'iyatın simalarında temerküz eden cilve-i esmada görünür."[46]

---

[41] bkz. Nursi, *Mesnevi-i Nuriye*, 68.

[42] Bediüzzaman Said Nursi, *Lem'alar*, (İstanbul: Yeni Asya Neşriyat, 2012), 252.

[43] Nursi, *Sözler*, 274.

[44] Nursi, *Şualar*, 532.

[45] Izutsu, *İslam Mistik Düşüncesi Üzerine Makaleler*, 21; Muhammed Lahici, *Şerh-i Gülşen-i Raz*, (Tahran: H. 1337), 94-97.

[46] Nursi, *Şualar*, 13.

Tevhid inanç ve itikadın denge halidir. Her şeyde olduğu gibi inancın da ifrat ve tefritleri söz konusudur. İnancın denge hali, vasat çizgisi olan tevhid korunamadığında ta'til ve teşbih gibi aşırılıklar ortaya çıkar. Bediüzzaman'ın ifadesiyle, "İtikadda da ta'til ifrattır, teşbih tefrittir, tevhid vasattır."[47]

İslamiyet'in doğuşuyla başlayan ve diğer medeniyetlerin içinde yayılmasıyla daha da şiddetlenen teolojik tartışmalarda tevhid meselesi merkezi konumda olmuştur. Kelamcılar, Hristiyanlığın teslis inancından iyilik ve kötülük ilkelerini birbiriyle çatışan iki bağımsız ilah olarak gören Seneviye'ye, Allah'a insani nitelikler atfeden Müşebbihe ve Mücessime'den (Antropomorfizm) Allah'ın insan bedenine hulül edeceğine inanan Hululiye'ye kadar pek çok batıl ilah tasavvurlarıyla hesaplaşmak zorunda kalmışlardır. Bu durum bir taraftan büyük bir sorun teşkil etse de diğer taraftan Kur'an'ın vurguladığı en temel ilke olan tevhid inancına dair bilinçlenmeyi sağlamış ve kelam alimlerinin Allah'ın varlığı ve sıfatlarıyla ilgili görüşlerini tevhid ilkesi ekseninde temellendirmelerine kapı açmıştır.[48]

İnsanoğlu fıtratı gereği mutlak ve aşkın bir ilaha inanmak ve perestiş etmek ister. Diğer taraftan ise ilahını ve yaratıcısını yakın(lığ)ında hissetmek de ister. Bu istekler tenzih ve teşbih arasında gidip gelen ve gerçek hakikatini ancak tevhidde bulan bir inanç yelpazesini ortaya çıkarmıştır. Bu yönüyle Kur'an indiğinde insanlık aleminde büyük bir inkılap gerçekleştirmiştir. Kur'an'ın ilk muhatapları olan Sahabeler tevhid hakikatini ve özellikle de Kur'an'daki mecazi ifadeleri sorunsuz anlamıştır. Fakat daha sonra Müslüman olan Acem (Arap olmayan) kavimlerden bazı kimseler eski Antropomorfik inançlarının nazarıyla Kur'an'ı yorumlamak istemişlerdir. Arap dilinin inceliklerine vakıf olamamaları ve Kur'an'ın üslubuna yabancılıkları ayetlerdeki mecazi ifadeleri hakikat olarak görmelerine, nihayetinde de teşbih ve tecsim dalaletine düşmelerine ve birçok kimsenin de bu fikirleri benimsemeleri sonucu istikameti kaybetmelerine sebep olmuşlardır.[49]

Kur'an Allah'ı tanıtırken İbrahimi geleneğe uygun biçimde mecazlara başvurarak kainat, hayat ve insan ile yakından ilgilenen yaratıcı bir güç şeklinde izahlar da getirmiştir.[50] Buna binaen "Kur'an'da istiva, vech, yed, yemin, kabza, ayn, sak, cenb, kurb, ityan, meci, rahmet, gadab, istihya, nefs gibi haberi sıfatlar zikredilmiştir."[51] Bu Kur'ani ifadeleri mecaz olarak değil de teşbih olarak algılayanlar Allah'a antropolojik ve cismani özellikler isnad etmişlerdir. İtikadda tefrit manasını taşıyan Müşebbihe ve

47 Nursi, *İşaratü'l İ'caz*, 30.

48 bkz. Evkuran, "İslam Düşünce Geleneğinde Tanrı Tasavvuru," 52.

49 Evkuran, "İslam Düşünce Geleneğinde Tanrı Tasavvuru," 53.

50 a.g.e. 56.

51 Güney, "Eş'ariyye ve Mu'tezile'nin Tevhid Anlayışının Mukayesesi," 20.

Mücessime denilen batıl cereyanlar bu anlayıştan ortaya çıkmıştır. Buna itiraz eden Mu'tezile uleması ise itikadda ifrata giderek Allah'ı antropomorfik yaklaşımlara sahip Müşebbihe ve Mücessime'nin fikirlerinden tenzih etmek isterken ilahi sıfatları inkar etmek manasında ta'til olarak adlandırılan diğer bir uç noktaya savrulmuştur. Ehl-i Sünnet kelamcıları ise Mu'tezile ile Müşebbihe/Mücessime arasında orta bir yol takip etmişlerdir. Böylece tenzih ve teşbih arasındaki istikamet çizgisini belirleyip tevhid ekseninden sapmalara engel olmuşlardır.[52] Zira tevhid çelişkiyi reddeder ve hakikatin birliğine sevk eder. Çelişkili durumlarda mutlaka gözden kaçmış ve dikkate alındığında mevcut sıkıntılı durumun ortadan kalkacağı gerçeği söz konusudur. Buna binaen akıl ve naklin mutabakatını esas tutmak tevhidin gereğidir.[53]

"Ta'til olarak adlandırılan (…) yaklaşımın varlık telakkisinin özelliklerini Şehristani dört ana grupta toplamaktadır: Bu ekol (a) işi (yaratılışı) Yaratıcı'dan, (b) Yaratıcı'yı dünyadan, (c) Yaratıcı'yı ezeli sıfat ve isimlerden, (d) Kur'an'ın ve Hadis'in düz metinlerini ait oldukları manadan ayırmakta ve soyutlamaktadır. Bu tür bir algılama pasif ve soyut bir tanrı kavramına yönelerek Kur'ani sistemdeki Allah'ın mutlak ve belirleyici hakimiyeti fikrinden uzaklaşmaktadır. Bu algılama biçiminin İslam tarihinin materyalistleri olarak adlandırılan Dehriyyun tarafından da benimsenmiş olması soyut/pasif tanrı idrakinin kendi kendine düzen veren tabiat anlayışı ile olan yakın alakasını göstermesi bakımından önemlidir. Dolayısıyla teşbih ve Hululiye Batı felsefi-teolojik gelenek içindeki tekabülleri açısından Hristiyani form kazanmış ontolojik yakınlaşma anlayışının karşılığı, ta'til Newton'cu mekanik düzen anlayışının şekillendirdiği ontolojik düzlem yakınlaşmasının/aynileşmesinin eklektik bir benzeri olarak kabul edilebilir."[54]

Allah her şeye her şeyden daha yakın olması (akrebiyet) ile birlikte hiçbir şey ona yakın değildir (budiyet). Zira O zaman ve mekanın her türlü kayıtlarından yücedir. Onun rububiyetiyle yakınlığı cemali sıfatlarından, uluhiyetiyle yüceliği de celali evsafından kaynaklanmıştır. Celal-cemal, uluhiyet-rububiyet, uzaklık-yakınlık (budiyet, akrebiyet) sırrı telif edilemediğinde akrebiyet sırrını çözemeyen Mu'tezile'nin, budiyet hakikatini kavrayamayan ise Müşebbihe ve Mücessime'nin hatasına düşmektedir.

"Allah'ın celalinden söz etmek O'nu alemden ayrı ve alemle ilişkisiz tavsif etmek demektir. Cemalden söz etmek ise O'nu alemle ilişkili yapan isimlerden söz etmek

---

52 bkz. Evkuran, "İslam Düşünce Geleneğinde Tanrı Tasavvuru," 54.

53 İsmail Raci Faruki, *Tevhid: Düşünce ve Hayata Yansımaları*, çev., Ejder Okumuş, (İstanbul: Mahya Yayınları, 2017), 68.

54 Davutoğlu, "İslam Düşünce Geleneğinin Temelleri, Oluşum Süreci ve Yeniden Yorumlanması," 14.

demektir. Bu yönüyle alemin varlığı cemal isimlerinin bir neticesidir."[55]

Tevhid ise ta'tile sapmayacak bir tenzih ile teşbih ve tecsime sapmayacak bir mecaz anlayışının bütüncül yorumuna dayanır. Ehl-i Sünnet kelamı bu manada kritik bu dengeyi kuran ve muhafaza eden bir tevhid yorumu geliştirmiştir. "Eş'ari kelamı ilahi sıfatların kabulü ile Mu'tezile'den, muhalefet doktrini ile de Mücessime ve Müşebbihe'den ayrılmış ve bu ifratlara karşı bir merkezi çekim alanı oluşmasına gayret etmiştir. Bu sebeptendir ki ilahi sıfatları (ı) sıfat-ı vucudiyye ve (ıı)sıfat-ı selbiyye olarak ikiye ayırmış ve böylece sıfat-ı vucudiyye yoluyla ta'til, sıfat-ı selbiyye yoluyla ve bilakeyf/bilateşbih prensipleriyle teşbih ifratını engelleme cihetine yönelmiştir."[56]

Dua, İbadet ve Tevhid

Kainattaki her şey ile ilgili ve her şeye muhtaç olduğunu bilen insanoğlunu kesrette boğulmak ve her şeye dilencilik etmek perişaniyetinden ancak tevhid hakikati kurtarır. Zira tevhid sırrı ile Allah'tan başka hiçbir sebebe tesir vermek manasında müracaat edilmeye ihtiyaç olmaz, zillet ve minnet esaretine düşülmez, endişe edilecek ya da korkulacak hiçbir şey kalmaz. Malikü'l Mülk, Kadir-i Mutlak ve Rabbü'l Alemin her şeyin sahibidir, emriyle her şey halledilir, her şeyin anahtarı ve kontrolü O'nun elindedir. Buna binaen böyle bir Zat-ı Akdes'i bilmek, tanımak, sevmek ve kulluğa yakışır bir şekilde muhatap olmayı insan fıtri ve vicdani olarak arzu eder. Ubudiyet böyle süreklilik arz eden bir muhatabiyettir; bu muhatabiyetin en güzel, en nezih ve en ulvi hali ise ibadetler ve özellikle de namaz ibadetidir. "Abd ile Mabud arasında en yüksek ve en latif olan nisbet ancak ibadettir. Evet kemalat-ı beşeriyenin en yükseği şu nisbet ve münasebettir."[57]

"Kelime-i tevhid (…) namazı iktiza ediyor."[58] Tevhid kulluğun (ubudiyet) bütün tonlarını iktiza ettiği gibi en önemli bir ibadet olan namazı da gerektirir. Zira namaz "bütün ibadatın envaını şamil bir fihriste-i nuraniye" ve "bütün esnaf-ı mahlukatın elvan-ı ibadetlerine işaret eden bir harita-i kudsiye"dir.[59] Kamil bir namaz ise tam bir şuur, safi bir ihlas ve tüm istidat nişanlarıyla süslenerek Rabbü'l-Alemin'in huzurunda emre amade bir vaziyette el pençe divan durmaktır.

Bediüzzaman "ibadetin ruhu ihlastır" der ve ihlası da "yapılan ibadetin yalnız em-

[55] Abdullah Kartal, *İlahi İsimler Teorisi*, 155.

[56] Davutoğlu, "İslam Düşünce Geleneğinin Temelleri, Oluşum Süreci ve Yeniden Yorumlanması," 18.

[57] Nursi, *İşaratü'l İ'caz*, 142.

[58] Nursi, *Mesnevi-i Nuriye*, 189.

[59] Nursi, *Sözler*, 45.

redildiği için yapılması" olarak tarif eder. Bir kısım fayda ve hikmetlerin yalnız müreccih olabileceğini ancak illet hükmüne geçemeyeceğini belirtir.[60] İhlaslı ibadet ve muhatabiyeti ise ancak tevhid hakikati kazandırır. Buna binaen tevhid hakikatinin ihlasın kaynağı olduğu söylenebilir. Allah rızasının hakkıyla gözetilmesi için O'nu çok iyi tanımak, gerçekten sevmek ve hiç hatırdan çıkarmamak gerekir. İhlas suresinde ihlas kelimesinin hiç telaffuz edilmemesi ve bütünüyle tevhid mertebelerinin ders verilmesinde de buna işaretler vardır. İhlas "en safi bir ubudiyet"tir.[61] Gizli şirklerden arındıkça ve tevhid mertebelerinde terakki ettikçe ihlas hasletinin tasaffi derecesi ziyadeleşerek hakiki kemalini (ihlas-ı etemm) bulur.

Dua ve ibadetlerin ruhunu tevhid hakikatinden beslenen ihlas sırrı teşkil eder. Özellikle sebeplerin sukut ettiği ve aslında hiçbir tesirlerinin olmadığının anlaşıldığı anlarda yapılan dualardaki makbuliyet de bu sırra dayanır. Bu gibi anlar Hz. Yusuf'un (as) kıssasında ibret nazarımıza takdim edilen tarzda Müsebbibü'l Esbab olan Allah'ın hakiki iltica makamı olduğunun anlaşıldığı, nur-u tevhid içinde sırr-ı ehadiyetin inkişaf ettiği, mahlukatın yardımlarının tek başına beş para etmediğinin anlaşıldığı ve her şeyin tevhid sırrı fark edildikten sonra dostluk yüzünü gösterip birer hizmetkara dönüştüğü imtihan süreçleridir.[62]

Namazın (ve ibadetlerin) çekirdeği mahiyetindeki şükür ve hamdlerde de tevhid sırrı vardır. Bediüzzaman "Şükür Risalesi" isimli eserinde bu hakikati şöyle izah etmiştir:

"Hem şükür içinde safi bir iman var, halis bir tevhid bulunur. Çünkü bir elmayı yiyen ve 'elhamdülillah' diyen adam o şükürle ilan eder ki: 'O elma doğrudan doğruya dest-i kudretin yadigarı ve doğrudan doğruya hazine-i rahmetin hediyesidir' demesiyle ve itikad etmesiyle her şeyi –cüz'i olsun, külli olsun– O'nun dest-i kudretine teslim ediyor. Ve her şeyde rahmetin cilvesini bilir. Hakiki bir imanı ve halis bir tevhidi şükürle beyan ediyor."[63]

Tevhid-i Zahiri ve Tevhid-i Hakiki

İmam-ı Gazali (ra) kelime-i tevhidin sırf sözden ibaret kalmaması gerektiğini vurgulamıştır. Bir kaleye benzettiği kelime-i tevhidi sadece dil ve sesten ibaret zannetmenin kişiyi Allah'ın rızasını kaybettirecek kötülüklerden uzaklaştırmayacağını şöyle getirmiştir:

60 bkz. Nursi, *İşaratü'l İ'caz*, 142.

61 bkz. Nursi, *Lem'alar*, 221.

62 bkz. Nursi, *Lem'alar*, 11-13.

63 Nursi, *Mektubat*, 350.

"La ilahe illallahın manası gitmiş, sadece birtakım harfler ve lakırdılar kalmış ise bu, kelime-i tevhid kalesinin manadan yoksun bir şekilde yalnızca dille anılmasıdır. Nasıl ki ateşi anmak dili yakmıyor, suyu anmak boğmuyor, ekmeği anmak doyurmuyor, kılıcı anmak kesmiyorsa aynı şekilde kelime-i tevhid kalesini sadece dille anmak da kişiyi kötülüklerden (Allah'ın rızası dahilinde olmayan hallerden) alıkoymaz."[64]

İmam-ı Gazali (ra) kelime-i tevhidin hem münafık, mümin, aşık ve mükaşife göre hem de avam, havas ve havass-ı havas açısından farklılık arz ettiğini belirtmiştir. Kelime-i tevhidi sırf dille söylemekten sır duygusuna nüfuz ettirmeye varıncaya kadar birçok mertebesinin olduğunu *Tevhid ve Ledün Risaleleri*'nde kısaca şöyle izah etmiştir.

"La ilahe illallah lafzını sadece dilinle söylüyor ve bu sözün kalbinde hiçbir semeresi olmuyorsa sen münafıksın. Eğer kelime-i tevhidin manası kalbinde ise mümin, ruhunda ise aşık, sırrında (kalpteki vedia-yı ilahi ve latife) ise mükaşifsin. Birinci nevi iman avama, ikincisi havassa, üçüncüsü havass-ı havassa aittir. Bu itibarla ilki manadan yoksun, mücerret bir haber-i sadıkın, ikincisi kalbin inşirahının ve basiretinin, üçüncüsü de mükaşefe ve müşahedenin meyvesidir."[65]

Bediüzzaman'ın yaklaşımına göre genel manada iki çeşit tevhid vardır: "tevhid-i âmi ve zahiri," "tevhid-i hakiki." Birincisi "Cenab-ı Hak birdir; şeriki, naziri yoktur. Bu kainat onundur" demek suretiyle tahkiki manada kainat şahitliğine dayanmayan bir anlayıştır. Bu sebeple zahiri mertebeyi aşamayan ve küfri cereyanlara karşı mukavemetsiz bir tevhid anlayışıdır. İkincisi ise her varlık üzerinde tevhid ayetlerini gösteren ve okutan, her daim Allah'ın huzurunda bulunuşun hakikatini yaşatarak gafletten kurtaran ve hiçbir varlık alanını şirk ve küfür karanlığına terk ettirmeyen bir tevhid mertebesidir. Yirmi İkinci Söz'de bu hakiki/tahkiki tevhid mertebesi şöyle tarif edilmiştir:

"İkincisi tevhid-i hakikidir ki her şey üstünde sikke-i kudretini ve hatem-i rububiyetini ve nakş-ı kalemini görmekle doğrudan doğruya her şeyden O'nun nuruna karşı bir pencere açıp O'nun birliğine ve her şey O'nun dest-i kudretinden çıktığına ve uluhiyetinde ve rububiyetinde ve mülkünde hiçbir veçhile hiçbir şeriki ve muini olmadığına şuhuda yakın bir yakînle tasdik edip iman getirmektir ve bir nevi huzur-i daimi elde etmektir."[66]

Bediüzzaman'ın yukarıdaki paragrafta işaret ettiği üzere hakiki tevhidde sırasıyla dikkatle bakmak ve gözlemlemek, duygulara pencereler açmak, aklen tasdik etmek, kalben iman getirmek ve ruhen huzuru kazanmak mertebeleri vardır. Öncelikle kesret

---

64 İmam-ı Gazali, *Tevhid ve Ledün Risaleleri*, çev., Serkan Özburun ve Yusuf Özkan Özburun, (İstanbul: Furkan, 1995), 15.

65 a.g.e. 18.

66 Nursi, *Sözler*, 264.

dünyasının zahiri dağınıklığı içindeki her şeye tevhid nazarıyla bakmayı öğrenmeliyiz. Bunun için ise her şeyin Allah'ın kudretinin damgası, saltanatının simgesi ve sanatının nakşı oluşunu fark etmeliyiz. Ardından her varlıktan Allah'ın marifetine pencereler açılmaya başlayacaktır. Güzellikten güzelleştiren bir Cemil'i, sanatlı yaratılıştan sanatkar bir Sani'i, hayattan ezeli hayat sahibi bir Hayy'ı tanıma yolculuğuna çıkarız. Bu yolculuk her bir Esma-i Hüsna'nın her bir mertebesinde gerçekleşen ulvi yükselişlerdir. Daha sonra O'nun her şeyin maliki, rabbi ve ilahı olduğunu fark etmekle ne malikiyetinde ne rububiyetinde ne de uluhiyetinde hiçbir yardımcı ve ortağı bulunmadığını keşfederiz. Her varlık ile muhatabiyetimizdeki bu şahitliğimiz ise bizi yakîn ve tasdike ulaştırır. Böylece varlıklar ve sebepler hakikat ve hakikatin de hakikati olan Esma-i Hüsna'nın tecellilerini örten karanlık birer perde olmaktan çıkar; zerreden yıldıza her şey Allah'ı hatırlatır, tanıtır, sevdirir ve "huzur-i daimi" manasındaki bir şuur ile tahkiki iman hakikatinin kazanılmasına vesile olur.

Tevhid Risaleleri

İslam düşünce geleneğinde "akaid" ile "kelam" birbirinden ayrılmıştır. Zira akaid ilminde iman esasları herhangi bir tartışmaya girilmeden anlatılırken kelamda ise muhatap olunan itirazlar tartışılarak akli ve nakli delillerle çürütülmüştür. Akaid ilmine dinin aslî hükümlerinden bahsettiği için "usulü'd-din," en önemli konusunu Allah'ın birliği ve sıfatları teşkil ettiği için "ilmü't-tevhid ve's-sıfat" isimleri de verilmiştir.[67] Bu alanda yazılan eserler genellikle "akîde," "risaletü't-tevhid," "fıkhü'l-ekber," "kitabü'l-iman" gibi başlıklarla kaydedilmiştir. İmam-ı Azam'ın *Fıkhu'l Ekber*'inden İmam-ı Maturidî'nin *Kitabü't-Tevhid*'ine, İmam-ı Gazali'nin *Risaletü't-Tecridi fi Kelimeti't-Tevhid*'inden Muhammed Abduh'un *Risaletü't-Tevhid*'ine kadar zengin bir literatür mevcuttur.[68]

Bu geleneğin bir devamı olarak Bediüzzaman Said Nursi de 20. asırda birçok tevhid risalesi telif etmiştir. Onun yaşadığı dönemde Avrupa'da olduğu gibi, Osmanlı devletinin son zamanları ile Türkiye Cumhuriyeti'nde eğitim, bilim, sanat gibi alanlar pozitivist bir anlayışla şekillendirilmiştir. Yaratıcıyı inkar yaklaşımlarının "bilimsellik" adı altında yeni bir kılıf bulmak suretiyle modern bir "din" olarak ortaya çıkışı "Kur'an anlayışında büyük gedikler açmış, bu da özellikle aydınlarımızda manevi bir buhran ve arayışların nedeni olmuştur."[69] Önceki çağlarda Kur'an'a, İslamiyet'e karşı taarruzlar cehaletten kaynaklandığı halde yeni çağda bilim ve felsefe kanalıyla gel-

[67] bkz. Mustafa Sinanoğlu, "Tevhid İlmi," *TDVİA*, cilt 41, 27.

[68] bkz. Ahmet Saim Kılavuz, "Akaid," *TDVİA*, cilt 2, 214.

[69] Hakan Yalman, "Risale-i Nur ve Pozitivizm," *Köprü*, sayı 49, (Kış 1995).

mektedir. "Bediüzzaman Risale-i Nurları bu zeminde gelişen fikirlerle mücadele etmek için yaz[mıştır]."[70]

Risale-i Nur'un telifinin öncesinde Bediüzzaman'ın yaklaşık otuz yıllık bir gayret ve arayışı söz konusudur. Mehmet Akif'in "Doğrudan doğruya Kur'an'dan alıp ilhamı, Asrın idrakine söyletmeliyiz İslam'ı"[71] diye ifade ettiği son asrın anlayışına hitap eden beliğ bir Kur'an tefsiri arayışı Bediüzzaman'ın hayatında *özellikle* 1898 yılında Van'da alevlenerek 1928 yılında Barla sürgününe kadar sürmüştür. Bu süreç içinde *Kızıl İ'caz*, *Muhakemat*, *İşaratü'l İ'caz*, *Sünuhat*, *Mesnevi-i Nuriye* gibi kilometre taşı mahiyetinde eserler de kaleme alan Bediüzzaman asıl gayesine 1928-1949 yılları arasında peyderpey telif ettiği Risale-i Nur ile ulaşmıştır. Onun Risale-i Nur'u yirmi yılı aşkın bir sürede telif etmesinde Kur'an ayetlerini tefekkür mesleğinde kendini sürekli yenileyebilmesi ve iç süreçlerini tamamlayıp tam anlamıyla hazmettikten sonra keşfettiği hakikati nazar-ı dikkate sunması gerçeği vardır:

Yirmi üç sene evvel Eski Said Yeni Said'e inkılab ettiği zaman tefekkür mesleğinde gittiği için تَفَكُّرُسَاعَةٍخَيْرٌمِنْ عِبَادَةِسَنَةٍ sırrını aradım. Her bir, iki senede o sır ya Arabî ya Türkçe bir risaleyi netice verip suret değişiyordu. Arabî Katre risalesinden ta Ayetü'l Kübra risalesine kadar o hakikat devam edip suretler değiştir[di.]"[72]

Bediüzzaman Kur'an'ın dört esası olan tevhid, haşir, nübüvvet ve adalete dair yüzü aşkın risale telif etmiştir. Risale-i Nur Külliyatı adı verilen eserleri içinde en dikkat çekici olanları tevhide dair risaleleridir. 1921-23 yılları arasında Arapça olarak telif ettiği *Mesnevi-i Nuriye*'deki Katre risalesinden 1949'da Afyon hapsinde telif ettiği –ki son risalesidir–[73] El-Hüccetü'zzehra risalesine kadar tevhide dair pek çok eser kaleme almıştır. Şüphesiz Risale-i Nur yalnız tevhid risaleleriyle sınırlı değildir. Kur'an'ın diğer üç esası olan haşir, nübüvvet ve adalet/ibadet hakikatlerine dair risaleler de telif edilmiştir. Fakat Kur'an hakikatleri bir bütündür, bu sebeple diğer hakikatlerin tevhid ile güçlü bağları vardır. Buna binaen mesela Bediüzzaman haşir meselesini tefsir ederken tevhid hakikatini merkeze almıştır. *Barla Lahikası*'nda yer alan bir mektubunda haşre dair olan Onuncu Söz'de takip ettiği usulü şöyle izah etmiştir:

"Her bir hakikat üç şeyi birden isbat ediyor; hem Vacibü'l Vücud'un vücudunu hem esma ve sıfatını, sonra haşri onlara bina edip isbat ediyor. En muannid münkirden ta

---

70 Selim Sönmez, "Yeni Bir İlim Manifestosu Olarak Köprü," *Köprü*, sayı 100, (Güz 2007).

71 Mehmet Akif Ersoy, *Safahat,* haz., M. Ertuğrul Düzdağ, (Ankara: Kültür Bakanlığı, 1990), 349.

72 Bediüzzaman Said Nursi, *Kastamonu Lahikası*, (İstanbul: Yeni Asya Neşriyat, 1998), 176.

73 Afyon hapsinden ve 15. Şua'dan sonra herhangi bir risale telif etmemiş olsa da Bediüzzaman'ın kaleme aldığı birçok mektubu vardır. Bu mektuplar İkinci *Emirdağ Lahikası*'nda bir araya getirilmiş ve Yirmi Yedinci Mektup'un içine dâhil edilmiştir.

en halis bir mü'mine kadar herkes her 'hakikat'ten hissesini alabilir."[74]

Bu ciheti nazar-ı dikkate sunduktan sonra "tevhid risalesi"[75] derken ana konusu tevhid olan eserleri kastettiğimi belirtmiş olayım. Bu anlamda Risale-i Nur'un dört ana kitabına dahil olan on beş tevhid risalesi vardır denilebilir. Bunların beşi *Sözler*, ikisi *Mektubat*, beşi *Lem'alar* ve üçü de Şualar kitabında yer almaktadır. Katre, Lem'alar ve Nokta risaleleri *Mesnevi-i Nuriye*'de olduğundan ve *Mesnevi-i Nuriye* de Otuz Üçüncü Lem'a olarak Risale-i Nur'a sonradan dahil edildiği için –ilk telif edilen tevhid risaleleri olarak en başta zikretmeme rağmen– *Lem'alar*'ın içinde sayıyorum. Aşağıda Risale-i Nur'daki tevhid risalelerine ait kısa bilgiler ve bir kısım değerlendirmeler yer alacaktır. Daha detaylı olarak incelemek isteyenler Fihrist risalelerini inceleyebilirler. Gerçek manada faydalanmak ve imanlarını inkişaf ettirmek cehdini taşıyanları ise her bir risalenin kendisi gayet geniş olan tedris halkasına davet etmektedir.

Katre

Katre risalesi *Arabi Mesnevi-i Nuriye* içinde yer almaktadır. 1921-1922 yılları arasında Bediüzzaman İstanbul'da Darü'l Hikmetü'l İslamiye'de iken Arapça olarak kaleme alınmıştır. Bir "mukaddeme," bir "hatime," dört "bab" ve bir "zeyil"den meydana gelmiştir. Mukaddeme bölümünde Bediüzzaman ilim hayatının özünü ve bir manada dünya görüşünü ifade eden dört kelime ve dört cümleden bahsetmektedir. Birinci Bab'da ise kainatın elli beş dil ile tevhidi ilan ettiği izah edilmiştir. İkinci Bab Sübhanallah, Üçüncü Bab Elhamdülillah ve Dördüncü Bab da Allahuekber mübarek kelimelerinin hakikatlerini beyan etmiştir. Hatime bölümünde ise "nokta" ve "nükte" alt başlıklarında tevhide dair birçok hakikatler veciz bir şekilde beyan edilmiştir. Zeyil bölümünde ise namaz adabı, sünnet-i seniyyenin önemi, nefsin kördüğümleri, iman ve küfür yollarının karşılaştırılması, Kur'an'ın camiiyeti, dünyanın üç yüzü gibi kısa fakat önemli hakikatler "remiz"ler halinde kaydedilmiştir.

Lem'alar

Bu risale de Katre risalesi gibi İstanbul'da 1921-1922 yılları arasında Arapça olarak telif edilmiştir ve *Arabi Mesnevi-i Nuriye* adlı eserin içinde yer almaktadır. "Tevhid Güneşinden Lem'alar" olarak çevrilen risale Yirmi İkinci Söz'ün Arapça olarak yazıl-

[74] Bediüzzaman Said Nursi, *Barla Lahikası*, (İstanbul: Yeni Asya Neşriyat, 1998).

[75] Risale-i Nur Külliyatı'nda böyle bir tabir Kastamonu Lahikası'ndaki bir mektupta, "İkinci Şua olan tevhid risalesi" şeklinde tek bir defa geçmektedir. [bkz. Nursi, *Kastamonu Lahikası*, 78.]

mış ilk halidir.[76] On iki "lem'a" alt başlığında kainatın tevhid bakışıyla nasıl tefekkür edilebileceğinin çarpıcı misalleri yer almaktadır.

Nokta

Nokta risalesi de Katre ve Lem'alar ile aynı dönemde İstanbul'da telif edilen ve *Arabi Mesnevi-i Nuriye* içinde yer alan bir risaledir. "Marifet-i İlahiye Nurundan Bir Nokta"[77] başlığını taşıyan risale tevhidin şu dört "külli bürhan"ını konu edinmektedir: Muhammed-i Arabi (asm), kainat, Kur'an ve vicdan. Özellikle "Akıl ta'til-i eşgal etse de nazarını ihmal etse, vicdan Sani'i unutamaz" denilerek vicdanın "enfüsi bürhan" ve "fıtrat-ı zişuur" oluşu vurgulanmaktadır.[78]

On Altıncı Söz

Bu risale Bediüzzaman Barla'da iken (1927-1934) telif edilmiştir. On Altıncı Söz tevhide dair ihtişamlı manaları olan ayetlerin anlaşılması ve hakikatlerinin bağdaştırılması konusunda geniş bir perspektif kazandırmaktadır. Bu ise tevhide dair dört temel soru çerçevesinde dört "şua" üzerine tasnif edilmek suretiyle gerçekleştirilmektedir. Birinci şuada ehadiyet, vahidiyet ve ferdaniyetiyle tek olan Allah'ın tasarruflarında ne ortak ne yardımcı ne de mühlete muhtaç olmayışı aklı ikna edecek temsiller yardımıyla izah edilmektedir. Mekandan münezzeh olduğu halde her yerde hazır olması, yüceliğiyle birlikte her şeye çok yakın olması ve tek olduğu halde her işin kontrolünün yalnız O'nda olması hakikatleri izah edilmektedir. İkinci şuada yaratılış (vücud-i eşya) hakikatine odaklanılmaktadır. Cenab-ı Hak hem tek bir emirle ve aniden hem de büyük bir kudret ve ince bir hikmetle zamana yayarak nasıl yaratmakta olduğu tevhid ekseninde yorumlanarak tefsir edilmektedir. Üçüncü şua ise Allah'ın hem çok yakın (akrebiyet) hem yetmiş bin perde arkasında olması hakikatini açıklamaktadır. Dördüncü şua'da ise "Allahuekber" kelamının namaz ve hac gibi İslamiyet'in rükünlerinin bir nevi çekirdeği olması hakikati anlatılmaktadır. Bu Söz'ün "Küçük bir Zeyl"i de vardır. Bu zeyilde Allah'ın kanuniyet şekilde yaratmasının bir zorunluluk olmadığı "şüzuzat" kavramı çerçevesinde misaller verilerek kısaca izah edilmektedir.

---

76 Bediüzzaman Said Nursi, *Mesnevi-i Nuriye*, çev., Abdülkadir Badıllı, (İstanbul: İttihad Yayıncılık, 2010), 21.

77 Nursi, *Mesnevi-i Nuriye*, (İttihad Yayıncılık), 691.

78 bkz. Nursi, *Mesnevi-i Nuriye*, 215.

Yirmi İkinci Söz

Yirmi İkinci Söz de Bediüzzaman'ın Barla hayatında telif ettiği bir risaledir. Fakat bu risalenin çekirdeği mahiyetindeki bir telifat *Arabi Mesnevi-i Nuriye*'de yer alan (Tevhid Güneşinden) Lem'alar isimli eserdir.[79] Yirmi İkinci Söz iki makamdan oluşmuştur: Birinci makamda uzun bir temsili hikaye ve on iki "bürhan" ile tevhid meselesi her yaştan ve her ilim tabakasından insanın anlayabileceği bir üslupla anlatılmıştır. İkinci makamda ise birinci makamdaki temsillerin hakikatteki karşılıkları on iki "lem'a" ile izah edilmiştir. Yirmi İkinci Söz'de tevhidin iki kısım olduğu belirtilerek "tevhid-i hakiki" bakışı farklı kainat tefekkürleriyle çok detaylı bir şekilde beyan edilmiştir. Bediüzzaman bu risalesine dair bir mektubunda ehemmiyetini belirtmek maksadıyla şu ifadelere yer vermiştir: "İki, üç gün evvel Yirmi İkinci Söz tashih edilirken dinledim. Gördüm ki içinde hem külli zikir, hem geniş fikir, hem kesretli tehlil, hem kuvvetli iman dersi, hem gafletsiz huzur, hem kudsi hikmet, hem yüksek bir ibadet-i tefekküriye gibi nurlar var."[80]

Otuzuncu Söz (Ene ve Zerre Risalesi)

Bu Söz de Barla'da telif edilen tevhid risalelerinden biridir. Bu risale Bediüzzaman'ın ifadesiyle "hastalıklı bir zamanda beş, altı saatte telif edil[en]"[81] bir eserdir. İki "maksad"dan meydana gelmiştir: Birinci maksad enenin "mahiyet" ve "netice"sinden, ikinci maksad da zerrenin "hareket" ve "vazife"lerinden bahsetmektedir. Tevhid açısından önemi ise ene ve zerrenin iki büyük şirkin kaynağını, kökenini teşkil etmesidir. Enenin mahiyeti bilinmediği takdirde küçük bir kainat olan insanın (alem-i asgar) enfüsi aleminde gizli şirk tohumları neşvünemaya başlamaktadır. Zerrenin vazifesi anlaşılmadığında ise büyük bir insan (insan-ı ekber) olan kainatın afaki boyutunda dehşetli şirk karadeliklerini manen netice veren bir süreç yaşanmaktadır. Otuzuncu Söz enfüsi ve afaki alemin kimyasını bozan iki dehşetli şirki imha eden ve her iki alemin derinliklerinde tevhid nurunu gösteren muhteşem ve eşsiz bir tevhid risalesi mahiyetindedir.

Otuz İkinci Söz

Otuz İkinci Söz de Barla'da telif edilmiştir. Üç "mevkıf" üzerine düzenlenmiştir. Birinci mevkıfta hücreden yıldızlara kadar şirke delil teşkil ya da alan açan hiçbir

[79] bkz. Nursi, *Mesnevi-i Nuriye*, 12; Nursi, *Mesnevi-i Nuriye*, (İttihad Yayıncılık), 21.

[80] Nursi, *Kastamonu Lahikası*, 194.

[81] Nursi, *Mektubat*, 343.

durumun olmadığı kapsamlı bir temsil ile anlatılmaktadır. Tabiatperest, esbapperest gibi her türlü şirk ve küfür cereyanlarının mümessili farz edilen bir şahsın varlıklar üzerinde (en küçük daireden en büyüğüne sırasıyla zerre, alyuvar, hücre, beden, insan alemi, canlılar, yerküre, güneş ve yıldızlar) rububiyet ve malikiyet iddiasının ne derece çürük ve asılsız olduğu hakikate ayna olacak şekilde beyan edilmektedir. İkinci mevkıf ise üç "maksat"tan oluşmuştur: Birinci maksatta her şeyin Allah'ın kudretiyle yapıldığı ve başka ellerin karışmadığı; ikinci maksatta Ehad ve Samed olan Allah'ın sonsuz işleri beklemeden, şaşırmadan, zorlanmadan her şeyiyle kontrol ettiği; üçüncü maksatta ise Kur'an'daki "Ahsenü'l-halıkın" ve "Erhamü'r-rahimin" gibi ifadelerin tevhid hakikatiyle çelişmediği, Allah'ın kemalatının zıtları gerektirmediği ve bizzat kemal sıfatlara sahip olduğu hakikatleri izah edilmektedir. Üçüncü mevkıf da iki "mebhas"tan oluşmuştur: Birinci mebhasta güzel bir çiçek ile bir insanda iç içe yedi tabakada yirmiye yakın esma-i İlahiyenin tecellileri beyan edilirken ikinci mebhasta ise insanoğlunun gerçek hürriyet, saadet ve medeniyetinin tevhid hakikatinden beslendiği akli ve mantıki delilleriyle izah edilmiştir. Ayrıca "mühim bir sual" başlığıyla dikkat çekilen son bir kısımda insanın eşini, dostunu, peygamberleri, evliyaları, hayatını, gençliğini, baharı ve dünyayı nasıl –şirke düşmeden, tevhid vasatını koruyarak– Allah adına sevebileceği konusu tafsilli bir şekilde anlatılmaktadır.

Otuz Üçüncü Söz (Pencereler Risalesi)

Otuz Üçüncü Söz de Barla hayatında telif edilen risalelerden biridir. Kainata açılan ve tevhid hakikatini muhteşem bir tarzda ispat eden "otuz üç pencere"den oluşmaktadır. Katre risalesindeki kainatın elli beş lisanın farklı bir üslup ve yaklaşımla yeniden ele alınarak otuz üç pencerenin esasını teşkil ettiği anlaşılan bir tevhid risalesidir. Bu pencerelerde canlıların ihtiyaçlarının bilmedikleri ve ellerinin yetişmediği yerlerden karşılanması, her şeyin özel bir kalıp ve mahiyette yaratılması, istidat ve ihtiyaç diliyle yapılan sayısız duanın sürekli kabul edilmesi, basit maddelerden sanatlı ve hızlı bir şekilde yaratılışın gerçekleşmesi, denizlerden dağlara her şeyin süslenmesi, yaratılıştaki süratin ölçüyü bozmaması, çokluğun değersizliğe yol açmaması, kolaylığın sanatlı yaratılışa engel olmayışı, uzaklığın ayrıştırmaması, ucuzluğun kıymetsizleştirmemesi, mükemmel bir eserin mutlaka mükemmel fiilleri ve yetenekleri gerektirmesi, gökyüzü ve yeryüzündeki hiçbir şeyin hiçbir halinin tesadüflerle izah edilemeyişi, hayat ve ölümün mucizevi yaratılışı, bahardaki muhteşem diriliş, vahiyler, ilhamlar, ibadetler, imkan ve hudus hakikatleri, insanın ruhu ve mahiyetindeki ehadiyet tecellileri, Resul-i Ekrem (asm) ve Kur'an'ın parlak şehadetleri gibi çok zengin bir muhtevada tevhid delillerinden bahsedilmiştir. Bediüzzaman bu risalenin sonunda tecrübelerine de dayanarak bu eseri için şu değerlendirmede bulunmuştur:

"Şu otuz üç pencereli olan Otuz Üçüncü Mektup imanı olmayanı inşaallah imana getirir. İmanı zayıf olanın imanını kuvvetleştirir. İmanı kavi ve taklidi olanın imanını tahkiki yapar. İmanı tahkiki olanın imanını genişlendirir. İmanı geniş olana bütün kemalat-ı hakikiyenin medarı ve esası olan marifetullahta terakkiyat verir, daha nurani, daha parlak manzaraları açar."[82]

Yirminci Mektub

Bu risale de Barla hayatında telif edilmiştir. Hadislerde rivayet edilmiş on bir kelimeden oluşan uzun bir tevhid cümlesinin izahı yapılmıştır. Yirminci Mektub iki "makam"dan meydana gelmiştir. Her iki makamda da bu tevhid cümlesinin on bir kelimesi çerçevesinde on bir hakikat (uluhiyet, vahdet, şirksizlik, malikiyet, hamd, hayat, mevt, ezeliyet, hayr, kudret, rücu) konu edinilmiştir. Birinci makamda her bir kelimedeki müjde, müjde içindeki şifa ve şifa içindeki manevi lezzet tarif edilmiştir. İkinci makamda ise her bir kelimenin İsm-i Azam hakikatine mazhariyeti ve tevhid hakikatini ispat etmesinin nükteleri tafsilli bir şekilde beyan edilmiştir. Ayrıca bir "zeyl" ile onuncu kelimede anlatılan tevhidin vücub derecesinde kolaylığı meselesi üç temsil yardımıyla izah edilmiştir.

Yirmi Dördüncü Mektub

Bu risale de Barla hayatında telif edilmiştir. Yirmi Dördüncü Mektup Rahim, Hakîm ve Vedud isimlerinin sahibi olan Allah'ın şefkati, hikmeti ve muhabbetinin nasıl ölüm, ayrılık, sıkıntı, musibet gibi durumlara izin verdiğinin esrarengiz sırlarını açığa kavuşturan bir risaledir. İki "makam" ve iki "zeyil"den oluşmuştur. Birinci makamında bu hakikatin "dai" ve "muktazi"leri beş "remiz" ile, ikinci makamda ise "gaye" ve "fayda"ları beş "işaret" ile beyan edilmektedir. Özellikle ikinci remizde izah edilen şefkat-i mukaddese, muhabbet-i münezzehe, şevk-i mukaddes, sürur-u mukaddes, lezzet-i mukaddese, memnuniyet-i mukaddese ve iftihar-ı mukaddese gibi tabirlerle Bediüzzaman'ın işaret ettiği "şuunat" meselesi tevhidin en derin ve sırlı alanlarından biridir. Bu hakikati izah eden ikinci makamın beş işareti Bediüzzaman'a göre "şuunat-ı rububiyetin hakikatini tutamaz, ihata edemez, mikyas olamaz fakat baktırabilir" ve "şuunat-ı rububiyeti rasat etmek için birer sönük, küçük dürbün" mahiyetindedir.[83] Yirmi Dördüncü Mektup tevhide dair tabiri ve izahında aciz kalınan ince ve derin hakikatleri konu edinen çok kıymetli bir eserdir.

---

[82] Nursi, *Sözler*, 631.

[83] Nursi, *Mektubat*, 281.

Yirmi Üçüncü Lem'a (Tabiat Risalesi)

Bu risale de Barla hayatında telif edilmiştir. Bununla birlikte Tabiat risalesinin aslı çok daha önce Bediüzzaman 1922 yılının sonu ve 1923 yılının ilk aylarında Ankara'da iken Arapça olarak telif edilmiştir. Dessas bir tarzda çalışan yeni bir dinsizlik akımının (zındıka cereyanı) tesirini kırmak için bu eserini Yeni Gün Matbaası'nda bastırdığı halde Arapça bilenlerin az olması, bu konuya önem verenlerin nadir olması ve telifin de güçlü hüccetlerine rağmen mücmel kalması Bediüzzaman'ın arzu ettiği tesiri engellemiştir. Barla hayatında bu telifini daha da genişleterek kaleme almasıyla ortaya çıkan Tabiat risalesinde küfre giden üç yol, her birine ait üç "muhal" çerçevesinde detaylı bir şekilde ele alınarak akli ve mantiki delillerle çürütülmektedir. Bu üç yol sebeplerin meydana getirmesi (evcedetü'l-esbab), kendi kendine oluş (teşekkele binefsihi) ve tabiatın gerektirmesidir (iktizathu't-tabiat). Risalenin "hatime"sinde ise üç sorunun cevabı yer almaktadır: Birincisinde namaz ve ibadetlerin emrediliş hikmeti ve terk edenlerin ise dehşetli bir ceza ile tehdit edilmelerinin sebepleri izah edilmektedir. İkinci sualin cevabında şirk yolunun imkansızlık derecesinde akıl dışı oluşu ile birlikte vahdet ve tevhid yolundaki kolaylık ve makuliyetin sebepleri anlatılmaktadır. Üçüncüsü ise Allah'ın iki tarzda yaratması, "ihtira" ve "ibda" ile yoktan var etmesi ve "inşa" ve "sanat" ile de her şeyi zerrelerden bina etmesi hakikatleri beyan edilmektedir.

Otuzuncu Lem'a (Esma-i Sitte Risalesi)

Bu risale Bediüzzaman Eskişehir hapishanesinde (1935-1936) iken telif edilmiştir. Otuzuncu Lem'a'da İsm-i Azam'ın nurlarını taşıyan altı esmanın hakikati "nükte" başlıkları altında ele alınmıştır. Bediüzzaman İsm-i Azam'ın herkes için farklı olduğunu belirtmiş ve misal olarak ise İmam-ı Azam'ın Hakem ve Adl, Abdülkadir-i Geylani'nin Hayy, İmam-ı Rabbani'nin de Kayyum isimlerini İsm-i Azam olarak gördüklerinden bahsetmiştir. Hz. Ali'nin (ra) ise Ferd, Hayy, Kayyum, Hakem, Adl ve Kuddüs isimlerini İsm-i Azam'ın nurları olarak görmesi sebebiyle Bediüzzaman'ın hayatında bu altı ismin ehemmiyeti artmıştır. Otuzuncu Lem'a İsm-i Azam'ın hakikatini taşımakta olan altı Esma-i Hüsna perspektifinden nasıl bir kainat mütalaası ve tefekkürü yapılabileceğini gösteren ve bu asrın insanın arayışına tam anlamıyla hitap edebilen orijinal bir tarzdır. Klasik Esma-i Hüsna öğretisinin ötesine geçen bu risalenin birinci nüktesinde Kuddüs isminin tecellileri kısa ve veciz olarak fakat kainat genişliğinde bir bakış açısıyla izah edilmiştir. Şaban ayının sonlarında telif edildiği belirtilen bu nüktenin Otuzuncu Söz'deki zerre risalesinin "zeylinin zeyli" olduğu ifade edilmiştir. Adl ismini ele alan ikinci nükte de birincisi gibi uzun tutulmamıştır. Ramazan ayında

telif edildiği belirtilen üçüncü nükte Hakem ismini beş "nokta" çerçevesinde detaylı bir şekilde ele alarak izah etmiştir. Şevval ayında telif edilen Ferd ismi ise dördüncü nükte olmuştur ve bu bölüm yedi "işaret" ile tafsilli olarak meseleyi beyan etmiştir. Otuzuncu Lem'a esma-i hüsnadan bahsetmesi sebebiyle bütünüyle bir tevhid risalesi olmakla birlikte Ferd ismi ehadiyet ve vahidiyet hakikatlerine odaklanması cihetiyle tevhidin daha özel olarak konu edildiği bir nüktedir. Beşinci nükte Şevval ayında telif edilmiş olup Hayy isminin tecellilerini ve hayatın hakikatini beş "remiz" ile detaylı bir şekilde izah etmiştir. Bu risalenin son nüktesi olan altıncısı ise Zilkade ayında telif edilmiş olup Kayyum isminin tecellilerinden beş "şua" çerçevesinde bahsetmektedir. Bu son nüktenin başında Otuzuncu Söz'ün (yani ikinci makamı olan zerre risalesinin) zeyli olduğu notu da eklenmiştir.

İkinci Şua

İkinci Şua da Otuzuncu Lem'a gibi Eskişehir hapishanesinde telif edilmiştir. Nur talebeleri tahliye olduktan sonra Bediüzzaman hapishanede yalnız kaldığı bir esnada "hapishanenin son meyvesi" manasında kaleme alınan bir risaledir. Bediüzzaman İkinci Şua'yı "'Allahu Ehad' İsm-i Azamına dair Yedinci Nükte-i Azam ve altı İsm-i Azamın altı nüktesinin yedincisi" olarak tarif etmek suretiyle Otuzuncu Lem'a ile bağlamıştır. Bu risale üç "makam"dan meydana gelmiştir. Birinci makam tevhidin külli meyvelerini konu edinmiştir. Birinci meyvesi tevhidin Allah'ın zat-ı akdesine, ikincisi kainata ve üçüncüsü de zişuura bilhassa insana bakan hakikatlerini beyan etmektedir. İkinci makamda ise tevhidin üç külli muktazisinden bahsedilmektedir. Bediüzzaman'a göre bu üç muktazi üç bin muktazi kuvvetindedir. Bu makamda hakimiyet, kibriya, azamet, celal, kemal, ıtlak, ihata, nihayetsizlik, vahdet ve ehadiyet gibi hakikatlerin perspektifinden tevhidin izah ve isbatı yapılmıştır. Üçüncü makam ise tevhidin üç "alamet" ve "hüccet"ini ele alınmıştır. Bu risalenin "hatime"sinde ise insanın haşrinin üç aşaması olan ruhların cesetleri gelmesi, cesetlerin dirilmesi ve cesetlerin inşası ile dördüncü bir mesele olarak kıyametin nasıl gerçekleşeceği hakikati aklı tatmin eden misaller verilmek suretiyle ispat edilmektedir. İkinci Şua tevhid hakikatini ifade eden Arapça bir münacat ile nihayete ermektedir.

Yedinci Şua (Ayetü'l Kübra Risalesi)

Yedinci Şua Bediüzzaman'ın Kastamonu hayatında (1936-1943) telif edilmiştir. Kur'an'ın tevhidi tüm azametiyle ifade eden Ayetü'l Kübra ayetini tefsir ettiği için bu risale de aynı ismi almıştır. "Kainattan Halıkını soran bir seyyahın müşahedatıdır" diye başlayan Yedinci Şua otuz üç mertebeden oluşmakta ve her mertebede kainatın

en haşmetli ve külliyetli sayfalarından birinin tevhid şahitliğine tercümanlık edilmektedir. İlk on bir mertebe "alem-i şehadet ve cismani ve maddi cihetinde" gerçekleşen seyahatler iken on ikinci mertebeden on dokuzuncu mertebeye kadar ise "alem-i gayp ve alem-i berzah" yolculukları sürdürülmüştür.[84] İlk on bir mertebede sırasıyla şu alemlerde seyahatler yapılmıştır: (1) semavat (yıldızlar, güneşler ve aylar), (2) atmosfer (hava, rüzgar, bulut, şimşek, gök gürültüsü), (3) yerküre ve bahar sayfası, (4) denizler, nehirler, pınarlar, çaylar, (5) dağlar ve sahralar, (6) bitkiler ve ağaçlar, (7) hayvanlar ve kuşlar, (8) peygamberler (enbiya), (9) asfiya ve sıddıkin müçtehitler ve muhakkikler, (10) mürşidler ve evliyalar, (11) melekler. Daha sonra gayp alemlerinde devam eden seyahatler ise şunlardır: (12) müstakim ve münevver akıllar, (13) selim ve nurani kalpler, (14) vahiyler, (15) ilhamlar, (16) Muhammed-i Arabi (asm), (17) Kur'an-ı Mu'cizü'l Beyan, (18) kainatın hudus ve imkanı ile teavün. On dokuzuncu mertebede "güneşi güneşten sormak gerektir" denilerek "gaibane" arayıştan "hazırane" ve "muhatabane" makamına çıkılmıştır. Bu makamın ilk durağında ise "faaliyet-i müstevliye," "tezahür-i rububiyet," "tebarüz-i uluhiyet" ve "tekellüm-i ilahi" hakikatlerinin sayfaları okunmuştur. Bu bölümden sonra "berahin-i tevhidiyeye dairdir" ihtarıyla "ikinci bab" başlamıştır. Bu bölüm ise üç menzile bölünmüştür: Birinci menzilde uluhiyet, rububiyet, kemalat ve hakimiyet; ikinci menzilde kibriya ve azamet, ıtlak ve ihata, zati kudret, ehadiyet ve vahidiyet, intizam-ı ekmel; üçüncü menzilde ise fettahiyet, rahmaniyet, müdebbiriyet ve idare, rahimiyet ve rezzakıyet hakikatlerinin tevhide delaletleri beyan edilmiştir. Bu üç menzildeki on dört hakikat ile birlikte Yedinci Şua'da otuz üç mertebelik azametli ve haşmetli bir tevhid halkası teşkil edilmiştir.

On Beşinci Şua (El-Hüccetü'z-zehra Risalesi)

On Beşinci Şua 1949 yılında Afyon hapsinde telif edilmiştir. Bu eser Risale-i Nur Külliyatı'nın en son risalesidir. İki "makam"dan meydana gelmiştir. Birinci makam ise üç kısımdır: Birinci kısımda Yirminci Mektup'ta izah edilen on bir kelimeden oluşan tevhid kelamı yeni bir üslupla hülasa edilmiştir. İkinci kısımda Fatiha-i Şerife'nin iman hakikatleri cihetiyle bir tefsiri yapılmıştır. Üçüncü kısımda ise Resul-i Ekrem'in (asm) risaleti on beş "şehadet" ile tasdik edilmek suretiyle tevhid davasının hüccetleri sırasına dahil edilmiştir. İkinci makamda ise ilahi sıfatlardaki tevhid hakikatinin izahı için ilim, irade ve kudret sıfatlarının hakikatleri "on bir delil" ve "dokuz basamak" olarak tafsilli bir şekilde beyan edilmiştir. Bediüzzaman bu risalenin girişinde kendi nazarındaki ehemmiyetini ve tefekkür dünyasındaki yerini belirtmek amacıyla şu notu düşmüştür:

[84] bkz. Nursi, *Şualar*, 113.

"Bu ders zahiren küçük, hakikaten pek büyük ve çok kuvvetli ve çok geniş bir risaledir. Hem benim tefekküri hayatımın hem Nur'un tahkiki hayat-ı maneviyesinin ilmelyakin, aynelyakin ittihadından çıkan bir meyve-i imaniye ve firdevsi bir semere-i Kur'aniyedir."[85]

Sonuç

Kur'an baştan başa tevhidin esaslarını vazetmiştir. Zerreden yıldıza, ferşten Arşa, dünyadan ukbaya her şeyde hükmeden tevhid hakikatini bütün mertebeleriyle beyan eden Kur'an-ı Kerim de manevi bir tevhid okyanusudur. Kur'an tevhidin bütün mertebelerini –her türlü incelik ve gereklilikleri ile– hem beyan etmiş hem de ölçü ve dengesini hassasiyetle korumuştur. Tevhid hakikati ezeli kelamın her tarafını; surelerini, ayetlerini, kelamlarını hatta kelimelerini de kuşatmıştır. Bu durum Kur'an'ın sıdk, hakkaniyet ve mucizeliğinin en belirgin işaretlerinden biridir.

Tevhid İslam'ın bütüncül dünya görüşü içinde teoriden pratiğe, inançtan hayata, idealden gerçekliğe bir idrak köprüsüdür. Tevhid en başta itikad dünyasının merkezinde yer alıp buradan genişleyerek tüm değerleri ve düşünsel dünyayı şekillendiren kurucu etkendir. Tevhid metafizik, tarihi, siyasi, ilmi, estetik ve mistik bir ilke olarak hayatın her alanına nüfuz etmiştir.

Kur'an bir cihetle hikmet kitabı olduğundan akla hitap eder. Taakkul, tefekkür, nazar, tedebbür, tefakkuh, tezekkür gibi akletmenin birçok haliyle düşünme ve bilmeye teşvik eden Kur'an tevhidi de akli ve mantiki olarak ispat etmiştir. Zira özellikle tevhid ve nübüvvet hakikatlerinin ispatında nakli deliller ile yetinilseydi bu kısır döngüye yol açardı.

Tevhid hakikati Resul-i Ekrem'in (asm) nübüvvetini tasdik etmeden ve onun sünnet-i seniyyesini rehber edinmeden mümkün değildir. Resul-i Ekrem (asm) yirmi üç yıllık nübüvvetinde yalnız dini ve itikadi anlamda insanları tevhide davet ederek hidayetlerine vesile olmakla yetinmemiş aynı zamanda içtimai ve siyasi tevhidi de başarmıştır. Resul-i Ekrem'in (asm) tevhid davasına bütün peygamberlerin nübüvvetleri de kuvvet vermektedir zira tevhid hakikati bütün peygamberlerin davalarının da birinci esasıdır. Bütün peygamberler tevhid hakikatini hem göze (mucize) hem de kulağa (delil) göstererek ispat etmişlerdir.

İman tevhidi gerektirir. İmanın güzelliği ve olgunluğu da tevhid ile açığa çıkar. Tevhid inanç ve itikadın denge noktasıdır. Her şeyde olduğu gibi inancın da ifrat ve tefritleri söz konusudur. İnancın denge hali olan tevhid korunamadığında ta'til ve teş-

[85] Nursi, *Şualar*, 516.

bih gibi aşırılıklar ortaya çıkmaktadır. Tevhid ise ta'tile sapmayacak bir tenzih ile teşbih ve tecsime sapmayacak bir mecaz anlayışının bütüncül yorumuna dayanır. Ehl-i Sünnet kelamı bu manada kritik dengeyi kuran ve muhafaza eden bir tevhid yorumu geliştirmiştir.

Tevhid dua ve ibadetlerin de özüdür. Zira ibadetin ruhu olan ihlas ancak tevhid hakikatiyle elde edilebilir. Gizli şirklerden arındıkça ve tevhid mertebelerinde terakki ettikçe ihlas hasletinin tasaffi derecesi ziyadeleşerek hakiki kemal ve ahlaki olgunluk kazanılır. Tevhid ve ihlas ise Allah ile muhatabiyeti, bu muhatabiyetin en yüksek derecesi olan namazı ve namazın çekirdeği olan şükür ve hamdi gerektirmektedir.

Kelime-i tevhidin sırf sözden ibaret kalmaması gerekir belki bu tılsımlı mübarek kelimenin sır duygusuna nüfuz ettirmeye varıncaya kadar birçok mertebesi söz konusudur. Buna binaen genel manada iki çeşit tevhid vardır: tevhid-i zahiri ve tevhid-i hakiki. Zahiri tevhidde gizli şirklere düşme tehlikesi varken hakiki tevhid ise dikkatle bakmak ve gözlemlemek, duygulara pencereler açmak, aklen tasdik etmek, kalben iman getirmek ve ruhen huzuru kazanmak gibi tahkikin birçok mertebelerini barındırmaktadır. Kainatın ve varlıkların unutulması değil tefekkür edilmesi gereken bir kitap ve mektup gibi görüldüğü tevhid-i hakiki mertebesinde her şey Allah'ı hatırlatır, tanıttır, sevdirir ve huzur-i daimi manasındaki bir şuur kazandırır.

Bediüzzaman Said Nursi hayatı boyunca birçok tevhid risalesi telif etmiştir. Zira yaşadığı dönemde Avrupa'da olduğu gibi Osmanlı devletinin son zamanları ile Türkiye Cumhuriyeti'nde eğitim, bilim, sanat gibi alanlar pozitivist bir anlayışla şekillendirilmiştir. Yaratıcıyı inkar yaklaşımları bilimsellik adı altında yeni bir kılıf bularak modern bir "din" olarak ortaya çıkmış, bu da özellikle aydınlarda manevi bir buhran ve arayışların nedeni olmuştur. Bediüzzaman'ın özellikle tevhid dair telif ettiği risaleleri bu asrın dehşetli dinsizlik cereyanlarına karşı en tesirli Kur'ani direniş gayretidir.

Bediüzzaman Kur'an'ın dört esası olan tevhid, haşir, nübüvvet ve adalete dair yüzü aşkın risale telif etmiştir. Risale-i Nur Külliyatı adı verilen eserleri içinde en dikkat çekici olanları tevhide dair risaleleridir. 1921-23 yılları arasında yazdığı Katre risalesinden 1949'da Afyon hapsinde telif ettiği El-Hüccetü'zzehra risalesine kadar bu çerçevede pek çok eser kaleme almıştır. Bediüzzaman'ın tevhid risaleleri İmam-ı Azam'ın *Fıkhu'l Ekber*'inden İmam-ı Maturidî'nin *Kitabü't-Tevhid*'ine, İmam-ı Gazali'nin *Risaletü't-Tecridi fi Kelimeti't-Tevhid*'inden Muhammed Abduh'un *Risaletü't-Tevhid*'ine uzanan İslam düşünce geleneğinin zengin literatürünün devamı mahiyetindedir.

Kaynakça

1. Davutoğlu, Ahmet. "İslam Düşünce Geleneğinin Temelleri, Oluşum Süreci ve Yeniden Yorumlanması." *Divan*, Yıl 1, Sayı 1, 1996.
2. Evkuran, Mehmet. "İslam Düşünce Geleneğinde Tanrı Tasavvuru –Tevhid, Tenzih ve Teşbih Kavramları Ekseninde Bir Analiz–." *İslami İlimler Dergisi*, Yıl 2, Sayı 1, Bahar 2007.
3. Ersoy, Mehmet Akif. *Safahat*, Haz., M. Ertuğrul Düzdağ. Ankara: Kültür Bakanlığı, 1990.
4. Faruki, İsmail Raci. *Tevhid: Düşünce ve Hayata Yansımaları*. Çev., Ejder Okumuş. İstanbul: Mahya Yayınları, 2017.
5. Gazali. *Tevhid ve Ledün Risaleleri*. Çev., Serkan Özburun ve Yusuf Özkan Özburun. İstanbul: Furkan, 1995.
6. Güney, Züleyha. "Eş'ariyye ve Mu'tezile'nin Tevhid Anlayışının Mukayesesi." İstanbul: Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İlahiyat Anabilim Dalı İslam Mezhepleri Tarihi Bilim Dalı, 2010.
7. Izutsu, Toshihiko. *İslam Mistik Düşüncesi Üzerine Makaleler*. Çev., Ramazan Ertürk. İstanbul: Ağaç Kitabevi Yayınları, 2010.
8. Kartal, Abdullah. *İlahi İsimler Teorisi*. İstanbul: Hayy Kitap, 2009.
9. Kılavuz, Ahmet Saim. "Akaid." *TDVİA*, Cilt 41, 2012.
10. Lahici, Muhammed. *Şerh-i Gülşen-i Raz*. Tahran: Hicri 1337.
11. Nursi, Bediüzzaman Said. *Barla Lahikası*. İstanbul: Yeni Asya Neşriyat, 1998.
12. ____. *İşaratü'l İ'caz*. İstanbul: Yeni Asya Neşriyat, 1998.
13. ____. *Muhakemat*. İstanbul: Yeni Asya Neşriyat, 1998.
14. ____. *Kastamonu Lahikası*. İstanbul: Yeni Asya Neşriyat, 1998.
15. ____. *Lem'alar*. İstanbul: Yeni Asya Neşriyat, 2012.
16. ____. *Mektubat*. İstanbul: Yeni Asya Neşriyat, 2001.
17. ____. *Mesnevi-i Nuriye*. İstanbul: Yeni Asya Neşriyat, 1998.
18. ____. *Mesnevi-i Nuriye*. Çev., Abdülkadir Badıllı, İstanbul: İttihad Yayıncılık, 2010.
19. ____. *Sözler*. İstanbul: Yeni Asya Neşriyat, 1996.
20. ____. *Şualar*. İstanbul: Yeni Asya Neşriyat, 1997.
21. Özler, Mevlüt. "Tevhid." *TDVİA*, Cilt 41, 2012.
22. Sinanoğlu, Mustafa. "Tevhid İlmi." *TDVİA*, Cilt 41, 2012.
23. Sönmez, Selim. "Yeni Bir İlim Manifestosu Olarak Köprü." *Köprü*, Sayı 100, Güz 2007.
24. Şahin, Naim. "Kur'an-ı Kerim'de Akıl ve Aklın Değeri Meselesi." *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 8, 1999.
25. Şenocak, Hatice. "Fahreddin Razi'nin Tefsir-i Kebir'inde Allah'ın Birliği (Tevhid)." İzmir: Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslami Bilimler Anabilim Dalı, 2007.
26. Yalman, Hakan. "Risale-i Nur ve Pozitivizm." *Köprü*, Sayı 49, Kış 1995.
27. Uyanık, Mevlüt. İslam'a Giriş (Tevhid, Kainatın Dili). Ankara: *Diyanet Yayınları*, 2006.